МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

О.П.ПОДЦЕРКОВНИЙ

ГРОШОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти усіх форм навчання
в галузі знань – 08 «Право», спеціальність – 081 «Право»

Одеса – 2022

УДК 346.3:347.41/43(073)
П447

Рекомендовано до друку рішенням Навчально-методичної ради Національного університету «Одеська юридична академія» Протокол № 2 від 25 жовтня 2019 року

Автор:

Подцерковний Олег Петрович – д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН, завідувач кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська національна юридична академія»;

Рецензенти:

Степанова Тетяна Валеріївна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова;

Василенко Микола Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кібербезпеки Національного університету «Одеська юридична академія».

Подцерковний О.П.

П447 Грошові зобов'язання : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти усіх форм навчання в галузі знань – 08 «Право», спеціальність – 081 «Право»: 2-ге вид., доп. і перероб. / О. П. Подцерковний [Електронне видання]. Одеса: «НУ «ОЮА», 2022. 144 с.

Курс підготовлено з урахуванням положень чинного законодавства України, судової практики та міжнародного економічного регулювання в обсязі, необхідному для повного й глибокого оволодіння студентами правових засад грошових зобов'язань та платіжних операцій.

Освітня програма підготовки здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра права в Національному університеті «Одеська юридична академія» галузь знань – 08 «Право», спеціальність – 081 «Право»

© О.П. Подцерковний, 2022

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Будучи основою фінансово-господарської діяльності, більшості цивільних угод та бюджетних операцій грошові зобов'язання виокремлюються в системі зобов'язального права, податкових, бюджетних та господарських правовідносин завдяки особливому предмету, підставам виникнення, строкам та порядку виконання, відповідальності, знання щодо яких є основою діяльності будь-якого юриста у сфері цивільного, господарського, податкового, банківського та бюджетного права. Додержання та реалізація новітнього законодавства й практики його застосування в області грошових зобов'язань і розрахунків дозволяють належно організовувати правову роботу кредитно-банківських установ, страхових організацій, бізнесових структур, платників податків та інших суб'єктів майнових відносин. Курс передбачає вивчення системи розрахунково-грошових зобов'язань в Україні з урахуванням не лише спеціальних положень законів, але й численних підзаконних актів НБУ, міжнародних ділових звичаїв та доктрини. Курсу включає десять тем, що відображають основні теоретичні та практичні аспекти грошових зобов'язань.

Мета вивчення дисципліни «Грошові зобов'язання» полягає в тому, аби надати студентам уявлення про сучасні тенденції розвитку грошових зобов'язань в Україні, через характеристику основних елементів цих зобов'язань, основних їх видів, договірного закріплення та застосування заходів відповідальності за їх порушення

Завдання даної навчальної дисципліни полягають у забезпеченні студентів навичками та вміннями:

аргументувати пропозиції щодо вирішення дискусійних питань у сфері регламентації грошових зобов'язань;

застосовувати знання під час проведення наукових досліджень та викладання актуальних проблем фінансово-господарської діяльності;

визначати та аналізувати новітні тенденції розвитку правової науки та практики у сфері грошових зобов'язань;

порівнювати сучасні тенденції розвитку інституту грошових зобов'язань розвинутих країн світу та формувати пропозиції щодо врахування міжнародного досвіду та гармонізації законодавства України та законодавства ЄС;

узагальнювати теорію і практику з метою вирішення актуальних питань регулювання грошових зобов'язань у праві України;

розробляти заходи щодо вдосконалення правового регулювання відносин у сфері розрахунків, банківської діяльності та фінансів;

здійснювати системний науковий аналіз вітчизняної та зарубіжної практики у сфері грошових зобов'язань.

Викладання навчальної дисципліни здійснюється в рамках підготовки фахівців з вищою юридичною освітою та фахівців з вищою освітою за спеціальністю «Право». Викладання здійснюється у суворій відповідності до навчальних планів та програм. При цьому ними встановлена різна кількість лекційних, семінарських (практичних) і консультаційних годин для різних факультетів, спеціальностей і форм навчання. У зв'язку з цим академічна (стандартна) програма навчальної дисципліни, що наведена нижче, охоплює максимальний обсяг питань навчального курсу «Грошові зобов'язання» та розрахована на студентів усіх навчальних підрозділів і форм навчання, які обрали цю дисципліну відповідно до вільного вибору студентів.

Лекційний курс викладається провідними викладачами кафедри і охоплює найбільш теоретично актуальні, практично значущі та дещо ускладнені питання. Тому слід звернути увагу на те, що лекції проводяться не за всіма

темами і не з усіх питань лекційної тематики навчальної дисципліни.

Семінарські (практичні) заняття є основною формою навчання при викладанні курсу «Грошові зобов'язання». Вони націлені на засвоєння основних теоретичних положень та відпрацювання практичних навичок застосування нормативного базису щодо процедур банкрутства та арбітражного управління, зокрема, шляхом розв'язання задач та надання конкретних відповідей при вирішенні конкретних програмних питань.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Форма навчання	Курс	Лекційні заняття	Практичні заняття	Всього	Самостійні роботи	Кількість кредитів ECTS	Екзамен	Залік
очна								
ЦГЮ	4	16	16	32	68	3/90	+	-

Тематичний план

№	Теми
1	Гроші як економічна та правова категорія
2	Поняття, види, порядок виникнення та способи виконання грошових зобов'язань
3	Поняття розрахункових правовідносин, передумови та підстави їх виникнення
4	Правова організація готівкового способу розрахунків в економіці
5	Правова організація безготівкових розрахунків
6	Особливості окремих видів грошових зобов’язань
7	Відповідальність за порушення грошових зобов’язань

НАВЧАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

ЛЕКЦІЇ

Лекція № 1

Тема: Гроші як економічна та правова категорія

Мета вивчення

Вивчення правової та економічної природи грошей є необхідним для оволодіння основними складовими грошових зобов'язань та фінансово-господарської діяльності, що дозволить вивести на новий якісний рівень розуміння системи правового забезпечення грошового обігу, підвищити рівень оволодіння студентами спеціальними інститутами цивільного та господарського права.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1. аргументувати пропозиції щодо вирішення дискусійних питань у сфері економіко-правової природи грошей як речей, визначених родовими ознаками, їх властивостей в економічному та юридичному вимірі;
2. визначати та аналізувати новітні тенденції розвитку правової науки та практики у сфері грошових зобов'язань;
3. порівнювати сучасні тенденції розвитку приватного (господарського) права України та країн ЄС у сфері грошових зобов'язань та формувати пропозиції щодо врахування міжнародного досвіду та гармонізації законодавства України у сфері державного регулювання грошового обігу.

Література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. – 2003. - № 40-44. - Ст. 356.

3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. - 2003. - № 18-22. – Ст. 144.
4. Про реформу грошової системи України: Указ Президента від 07.11.92 № 549/92
5. Про грошову реформу в Україні: Указ Президента України від 25.08.95 № 762/96
6. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України в редакції № 1776-III від 01.06.2000 //ВВР. – 2000. – № 38. – ст.315.
7. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. Офіційний вісник України від 13.08.2021 — 2021 р., № 62, стор. 82, стаття 3876, код акта 106369/2021
8. Про обіг векселів в Україні: Закон от 05.04.01 // ВВР. – 2001 – N24. – ст.128.
9. Про валюту та валютні операції: Закон України 21 червня 2018 року № 2473-VIII // ВВР, 2018, № 30, ст.239
4. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III // ВВР, 2001, № 5-6, ст.30
5. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III // ВВР, 2002, № 1, ст. 1
7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від // ВВР, 2020, № 25, ст.171
8. Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними: затверджена Постановою Правління Національного банку України від 29 вересня 2022 року № 210 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0210500-22#n7
9. Директива 2009/110/ЕС Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та

пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, та скасовує Директиву 2000/46/ЄС від 16 вересня 2009 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18#Text>

Спеціальна література:

10. Господарське право: підручник / О.П. Подцерковний, В.Г. Олюха, О.О. Квасніцька та ін.; за ред. О.П. Подцерковного. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Одеса: Фенікс, 2018. – Розділ 18. – с. 490-518
11. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики. – К.: Юстиніан, 2006 – 424 с.
12. Мороз Ю.Н. Вексельное дело. – К.: Лад, Наукова думка, - 1996. – с. 409-413.
13. Радченко О.М. Фінансово-правова природа грошей. *Юридичний бюлетень* №14, 2020. С. 55-68.
14. Бартусяк П. І. Правова природа грошей / П. І. Бартусяк // Юридична Україна. - 2017. - № 5-6. - С. 4-12. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2017_5-6_3
15. Ісаєв А. Право власності на гроші. Право України. 2021. № № 5. С. 119–134
16. Уткіна М.С. Фінансовий моніторинг як один із засобів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом Юридичний науковий електронний журнал 7/2020. Режим доступу: http://lsej.org.ua/7_2020/77.pdf

План

1. Поняття грошей як об'єкту майнових прав. Гроші в економічному та юридичному сенсі.
2. Юридичні ознаки грошей.
3. Приватно-правові та публічно-правові засоби забезпечення легальної платіжної сили грошей.
4. Юридичні властивості грошей.

5. Правовий статус та історія введення гривні в Україні.

6. Правовий режим використання іноземної валюти в Україні. Валютні обмеження.

7. Валютний контроль та заходи валютного захисту з боку НБУ.

8. Санкції за порушення правил використання іноземної валюти в Україні та граничних строків повернення валютної виручки.

9. Поняття фінансового моніторингу та його механізм. Види суб'єктів первинного фінансового моніторингу інформації

Основний зміст

Предметом грошового зобов'язання як змістовно–вольовим його першоджерелом є передача боржником кредиторові у власність (право оперативного управління чи господарського відання) грошей у певній сумі грошових одиниць.

Ознаки та властивості грошей як матеріального об'єкта грошового зобов'язання та одночасно об'єкта майнових прав суб'єкта господарювання визначають специфіку інституту грошового зобов'язання. У цьому сенсі доречно розмежовувати юридичні властивості та юридичні ознаки грошей.

Юридичні ознаки грошей — *це сукупність нормативно–інституційних встановлень, які виділяють гроші із усього розмаїття інших об'єктів майнових прав, дозволяють їм служити об'єктом погашення боргів і передбачають примусові заходи стосовно осіб, які відмовляються визнавати їх легальну силу.* Ці ознаки: наявність закону, що встановлює назву і номінал грошової одиниці; здатність грошової одиниці обраховувати майнові борги; натурально–речовинна

визначеність грошового знака; наявність організованої державою грошової системи, правил емісії та форм обігу грошей, наявність заходів юридичного забезпечення легальної платіжної сили грошей не лише цивільно-правового, а й публічно-правового змісту (забезпечення касових операцій, примус до повернення в країну валютної виручки, валютні обмеження тощо).

Закон не може прямо встановити купівельну силу того чи іншого знаряддя обміну. Ця сила — результат складної взаємодії індивідуальних оцінок усіх учасників майнового обороту. Водночас, закон може встановити законні засоби платежу, тобто закріпити, що певні предмети матеріального світу можуть виступати засобами погашення боргів.

Історія засвідчує, що у своєму прагненні забезпечити легальну платіжну силу грошей держава використовувала найсуворіші заходи, аж до кримінального покарання. Наприклад, у XVIII ст. китайський закон карав за відмову приймати імператорські паперові гроші смертю. Двадцять років каторги, а в деяких випадках страта були покаранням за відмову приймати французькі асигнації. Раніше англійське право пропонувало розглядати відмову приймати урядові гроші як державну зраду. Сьогодні легальна платіжна сила грошей забезпечується по-іншому.

Передусім у законодавстві встановлюється приватно-правове правило про те, що особа, яка відмовилася прийняти в погашення грошового зобов'язання гроші, що є законним засобом платежу, впадає в прострочення (ст. 221 ГК, ст. 613 ЦК). Це означає, що кредитор позбавляється права на отримання процентів на період такої відмови, а також зобов'язаний компенсувати боржникові збитки, що виникають у нього у зв'язку з неприйняттям грошей кредитором. Крім того, грошові зобов'язання в іноземній валюті за загальним правилом можуть завжди виконуватися на території держави у національній валюті. Зокрема, відповідно до п. 2 ст. 2 Закону "Про обіг векселів в Україні" сума векселя, виражена в іноземній валюті, на території України може бути оплачена

в національній валюті України за курсом НБУ на день настання строку платежу.

Не меншого значення для забезпечення легальної платіжної сили грошей мають публічно-правові інструменти. Йдеться про: а) обмеження використання іноземної валюти як валюти боргу та платежу (ст.ст. 189 і 198 ГК); б) імперативне забезпечення касових операцій суб'єктів господарювання, повернення валютної виручки, ліцензування валютних операцій (Закон «Про валюту та валютні операції» від 21.06.2018 р.); в) поширеність бюджетних зобов'язань, обсяг яких становить понад 30% від ВВП, утворює могутнє обігове поле національної валюти; г) використання національної валюти як засобу податкового платежу (Податковий, Митний кодекс тощо); д) податкове законодавство ускладнює бартерні (товарообмінні) операції та робить їх невигідними. Наприклад, відповідно до Податкового кодексу підприємцям, що перешли на спрощену систему оподаткування (1-3 групи), заборонено здійснювати товарообмінні операції.

Історія та нормативно-правові засади введення гривні в національному економічному обігу.

Законний платіжний засіб завжди розглядатиметься судами як належний засіб погашення грошового зобов'язання, незалежно від того, чи він є фактичним засобом обігу чи ні.

Відповідно до ст. 99 Конституції України грошовою одиницею України є гривня.

Введення гривні як національна валюта України зумовлене процесами становлення незалежної та самостійної Української держави, виступило атрибутом суверенітету останнього.

Історичне коріння появи гривні сягає X-XIII століття, за часів Київської Русі. Сучасні дослідники виводять походження назви "гривня" від старослов'янського "гривня" - "намисто, браслет". Слово, очевидно, утворилося від праслов'янського кореня "грива" – "шия". Деякі вчені

відстоюють іншу думку: гривня спочатку означала “гриву”, тобто голову рогатої худоби – еквівалент вартості.

Нормативна згадка про гривню досягнула нас завдяки такому пам'ятнику права, як “Руська правда”. Зокрема, гривня використовується у цьому джерелі як міра обчислення різних штрафів.

Гривня у Київській Русі мала два різновиди – київську та чернігівську. Київська гривня у XI-XII ст. являла собою злиток срібла шестикутної форми вагою приблизно 160 г, у XIII ст. – 196 р. Чернігівська гривня мала ромбоподібну форму та вагу 196 р. Крім срібної, у XII ст. існували також золоті гривні.

З XIV ст. на початок XX ст. гривня зникає з обігу на території України як законний платіжний засіб. Однак у різні історичні часи цей термін використовувався при позначенні мідної монети у дві з половиною копійки, потім – у три, і, нарешті, назву “гривеник” отримала у народі срібну монету вартістю 10 копійок.

Наступний етап у становленні національної валюти України пов'язується з діяльністю Центральної Ради, яка проголосила 18 липня 1917 р. утворення Української Народної Республіки. Хоча першим грошовим знаком УНР став карбованець, проте вже 1 березня 1918 р. Центральна Рада ухвалила закон про запровадження нової грошової одиниці – гривні. Нові грошові знаки були надруковані в Німеччині у випущені в обіг 17 жовтня 1918 р. Українська Директорія, що захопила владу в Києві у грудні 1918 р., санкціонувала ходіння в обігу випущених раніше гривень нарівні з використанням російських рублів. На початку 1919 р., коли Червона армія оволоділа Києвом, уряд Директорії у Станіславі (сучасний Івано-Франківськ) розпочав випуск власних гривень. Купівельна спроможність гривні в цей період була досить умовною. 1924 р. на українських землях остаточно утвердилася радянська валюта [38, с. 8].

У СРСР загальним законним платіжним засобом був карбованець (рубль).

Проголошення незалежної української держави на початку 90-х років минулого століття ознаменувало новий етап у становленні національної грошової одиниці України.

З 1.01.1991 р. в Україні вводяться купони багаторазового використання згідно з постановою Президії Верховної Ради України "Про введення в обіг на території республіки купонів багаторазового використання" від 9.09.1991. Ці купони призначалися для використання населенням у роздрібній торговельній мережі та функціонували нарівні з рублем (карбованцем) СРСР.

Указом Президента України "Про реформу грошової системи" України від 7.11.1992 з 23 години 12 листопада 1992 року було припинено функціонування рубля у грошовому обігу України. Єдиним законним платіжним засобом на території України було визнано українського карбованця, представником якого у готівковому обігу виступав купон Національного банку України. При цьому карбованець обмінювався на нову грошову одиницю у співвідношенні 1:1.

Указом Президента України "Про грошову реформу в Україні" від 25.08.1996 на виконання статей 99-100 Конституції України з 2 вересня 1996 року в грошовий обіг було введено гривню з розрахунку 1 гривню до 100 000 карбованців.

Таким чином, було здійснено не лише заміну одних грошових знаків на інші, а й деномінацію, під якою розуміється міра, спрямована на спрощення числового вираження грошових сум.

У період з 2 по 16 вересня 1996 р. у грошовому обігу функціонували гривня та карбованець. З 24.00 16 вересня 1996 року єдиним загальним законним платіжним засобом на території України стала гривня.

Статтею 32 Закону "Про Національний банк України" від 20.05.1999 встановлено, що грошовою одиницею України є гривня, що дорівнює 100 копійкам. Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць та використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняється.

Офіційне співвідношення між гривнею та золотом чи іншим дорогоцінним металом не встановлюється.

Необхідно звернути увагу на термінологічне застосування національної грошової одиниці України. Нерідко в побуті застосовується поняття "гривна" з відповідними відмінами, яке є русифікованою назвою давньокиївської грошової одиниці. Водночас, така назва не відповідає Конституції України. Застосування і відмінювання терміну "гривня" має бути таким самим, як слова "вишня": "гривня", "гривні", "гривнею", "гривню" тощо. Національний банк України офіційним зверненням від 05.09.96 (лист НБУ "Щодо правильності відтворення назви української грошової одиниці "гривня" в інших мовах" № 22-116/5182) довів до світової громадськості фонетичний та графічний переклад терміну "гривня" англійською мовою – "hryvnia". В його основу покладено офіційний переклад Конституції України англійською мовою.

Не менше значення має врахування скороченого найменування гривні, а також її кодове значення, яке застосовується у міжнародному валютному обігу. Зокрема, нормативним листом № 11-108/1110-5134 від 03.09.1996 р. НБУ встановив скорочену назву національної грошової одиниці – "грн". Одночасно Агентством супроводу міжнародного стандарту ISO 4217 (Об'єднане Королівство) було здійснено запис міжнародного цифрового та літерного коду валюти України: "980" та "UAH", відповідно (телеграми НБУ 13-317/459-5224 від 06.09.1993 та № 1 514-5836 від 02.10.1996). Зазначені коди використовуються при заповненні митних декларацій та різних фінансових документів.

Важливо враховувати, що згідно зі ст. 92 Конституції України виключно законами України визначається статус національної валюти та статус іноземних валют на території України; основи створення та функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків. Тому неправомірним, наприклад, буде визначення статусу національної валюти у підзаконних актах, якими можуть бути акти міністерств та відомств.

Однак законами України можуть бути делеговані окремі повноваження органам виконавчої влади для ухвалення рішень у сфері правового статусу національної та іноземної валюти. Так, згідно зі ст. 33 Закону України "Про Національний банк України" НБУ визначає порядок ведення касових операцій, у тому числі з використанням національної валюти. І це невипадково – основний функцій НБУ згідно зі ст. 99 Конституції України є забезпечення стабільності національної грошової одиниці України.

НБУ наділяється широкими функціями у сфері випуску та обігу національної валюти. Вже лише той факт, що він монопольно здійснює емісію національної валюти України, визначає засади кредитно-грошової політики та здійснює безпосереднє керівництво її проведенням (ст. 7 Закону "Про Національний банк України") – орієнтує на домінуючу компетенцію НБУ у цій сфері.

Юридичні властивості грошей — *еволюційно сформовані характеристики грошей, що активно використовуються в правовому регулюванні грошових операцій.* Господарсько-правові особливості мають вихідні (рухливість, абсолютна еквівалентність, заміннність, споживчий характер, подільність, абсолютна еквівалентність і конвертованість) та похідні властивості грошей (абсолютна господарська корисність та універсальність).

Через юридичні властивості грошей можна прослідити специфіку грошових зобов'язань.

Рухливість грошей *як їх юридична властивість.* При існуванні фінансово-кредитних установ і поштових організацій переказ або пересилка крупних грошових сум пов'язані з мінімальними витратами. Саме тому місцем виконання грошового зобов'язання, якщо воно не визначене законом або договором і не випливає з суті зобов'язання, вважається місце знаходження кредитора у момент виникнення зобов'язання (§ 279 Німецького цивільного уложення, ст. 532 ЦК України, ч. 2 ст. 197 ГК України).

Абсолютна еквівалентність грошей полягає в тому, що грошова одиниця визнається ідеальною рахунковою

одиницею. Держава, користуючись цією властивістю, об'єднує різні грошові знаки (золоті, срібні, мідні монети, а згодом і паперові гроші) в грошову систему. Вона визначає тверде співвідношення платіжної сили різних монет (паперових грошей) і для цього користується грошовою одиницею. Наприклад, 10 гривень мідною монетою за своєю платіжною силою дорівнюють 10 гривням паперовими грошима.

Замінність *одного роду грошей іншим* як юридична властивість грошей заснована на тому, що, виступаючи засобом обміну в товарному обороті, гроші сприймаються не конкретним складом монет чи паперових купюр, а родовим поняттям платіжної сили і суми грошової одиниці.

По-перше, якщо в договорі передбачений платіж певними грошовими знаками, то при їх подальшому вилученні з обігу зобов'язання не припиняється. В цьому випадку боржник зобов'язаний сплатити кредиторові певну грошову суму грошовими знаками, що мають обіг на момент платежу. Між новою і старою одиницею встановлюється числове відношення, яке визначається законом, за відсутності ж закону відношення це визначається фактично — за ціннісним співвідношенням.

По-друге, як влучно зауважено вченими, саме завдяки замінності одного роду грошей іншим "виконання грошового зобов'язання ніколи не може стати об'єктивно неможливим". Указане правило наслідує ч. 1 ст. 625 ЦК України і ч. 1 ст. 229 ГК України — боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання.

Подільність *як властивість грошей* полягає в тому, що гроші надають найбільш досконалу можливість погашення боргу частинами. Реалізується ця властивість розмінністю грошових знаків, а також можливістю грошей утворювати будь–які сумарні величини платежу.

Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 366, ч. 2 ст. 371 ЦК України у разі неможливості виділу частки співвласника із загального майна для звернення на нього стягнення кредитора, останній має право вимагати продажу боржником

своєї частки в загальній пайовій або сумісній власності з направленням суми виручки на погашення боргу.

Аналогічним чином вирішується питання при виході особи зі складу учасників господарського товариства, окрім акціонерного товариства. Учасникові, що вийшов, виплачується вартість частини майна товариства, пропорційно його частці в статутному або складеному капіталі (ч. 1 ст. 130, ч. 2 ст. 148 ЦК України). Таким чином, законодавство припускає, що наскільки складним способом не визначалася б вартість частини майна (наприклад, 44,6%), її абсолютне вираження в грошах є завжди можливим.

Гроші належать до споживних речей тому, що вони призначені для відчуження, яке для власника рівносильно споживанню, хоча втрати фізичних властивостей (знищення) грошей у процесі їх використання не відбувається. Ця властивість грошей безпосередньо втілена в праві, коли встановлюється презумпція права утримувача грошових коштів витрачати їх для задоволення економічних потреб, придбання товарів і послуг тощо. Наприклад, банки з відома закону наділяються правом використовувати тимчасово вільні засоби підприємств, внесені на зберігання на поточні банківські рахунки (ч. 2 ст. 1066 ЦК України). Ось чому за загальним правилом гроші не можуть знаходитися у володінні особи, інакше, ніж на праві власності.

Споживний характер грошей призводить до того, що вони не можуть бути предметом найму. Адже предметом найму може бути тільки річ, визначена індивідуальними ознаками (ч. 1 ст. 760 ЦК України).

Позика, кредит, зберігання і довірче управління — ось основні інститути зобов'язального права, що реалізовують передачу грошей від однієї особи до іншої.

Для грошей, що мають обіг в Україні і в більшості інших країн, законодавством установлюються деякі характеристики, що сприяють їх обігу:

а) грошові знаки в разі їх втрати або знищення ***не підлягають мортифікації,*** тобто анулюванню з заміною втрачених або знищених купюр дублікатами. Пояснення тому

поміщене у відмежуванні сучасних паперових грошей від цінних паперів на пред'явника. Паперові гроші не засвідчують чиє–небудь право, їхня цінність поміщена в них самих. Знищення грошових знаків означає знищення цієї цінності. Тому заборона на мортифікацію банкнотів не порушує правові зв'язки, але запобігає невизначеності фінансової системи держави. Саме тому, згідно з Законом України "Про Національний банк України" від 20.05.99 р. (ст. 39), НБУ і банки не зобов'язані відшкодовувати знищені, втрачені, фальшиві, підроблені, а також ті банкноти і монети, які стали недійсними;

б) ***для добросовісного володільця встановлюється безумовне право на грошовий знак.*** *Зокрема, ст. 389 ЦК України прямо передбачає, що гроші, а також цінні папери на пред'явника не можуть бути витребувані від добросовісного набувача.*

Таке положення існує як виняток з правила ст. 388 ЦК України, згідно з яким допускається витребування майна, придбаного за відплатним договором у добросовісного набувача, лише в тому випадку, якщо це майно втрачене власником або особою, якій це майно було передане власником у володіння, або вибуло з їхнього володіння іншим шляхом не з їхньої волі.

Як наслідок взаємодії вищезгаданих властивостей і вказаних характеристик грошей виникають властивості грошей вторинного порядку. Йдеться про абсолютну господарську корисність і універсальність грошових знаків.

Гроші надають максимально можливу свободу вибору господарських благ, тобто мають, як відмічається науковцями, ***"абсолютну господарську корисність***".

По-перше, грошові кошти визнаються винятковим предметом платежу в тих випадках, коли необхідне максимальне задоволення господарських потреб одержувача засобів, наприклад, при податкових платежах і приватизації.

По-друге, для особи, що користується "чужими грошима", особливо при неправомірності такого використання, виникає обов'язок платити проценти за час цього використання.

Пов'язано це з тим розумним припущенням, що будь–які гроші будь–яким їхнім власником можуть бути вкладені в банк під проценти. Тому гроші завжди дають так званий приріст.

Не випадково ст. 536 ЦК України закріплює, що за загальним правилом за користування чужими грошовими коштами боржник зобов'язаний сплачувати відсотки. Це правило повторюють інші норми законодавства України, ГК України і інших законів.

Згідно з ч. 2 ст. 625 ГК України боржник, що прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням установленого індексу інфляції за весь термін прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Згідно зі ст. 49 Закону України "Про банки і банківську діяльність" забороняється надання безпроцентних кредитів, за винятком передбачених законодавством випадків.

Податковий кодекс України (ст.ст. 100, 129) передбачає нарахування відсотків у разі розстрочення чи відстрочення податкових зобов'язань (бюджетного кредиту). Їх розмір обчислюється з розрахунку 120 % річних облікової ставки НБУ, діючої на день виникнення податкового боргу або на день його (його частини) погашення, залежно від того, яка з величин таких ставок є більшою).

Властивості грошей призвели до їх універсального використання як предмета різноманітних майнових зобов'язань. Насправді, як зазначається в літературі, вельми непросто знайти юридичний факт, який не породив би грошового зобов'язання. *Універсальність грошових знаків виявляється, зокрема, в наступних юридично закріплених можливостях*:

1) грошима може компенсуватися будь–який збиток, починаючи від майнового (ст. 623 ЦК України, ст.ст. 224, 255 ГК України) і закінчуючи моральним (ст. 23 ЦК України, ч. 1 ст. 225 ГК України);

2) грошима може вимірюватися і компенсуватися вартість отриманого за недійсним правочином при застосуванні наслідків його недійсності (ч. 1 ст. 216, ч. 4 ст. 221, ч. 3 ст. 222 ЦК України, ст. 208 ГК України);

3) грошима може компенсуватися вартість будь–якого майна, яке може бути об'єктом права власності (ч. 4 ст. 362, ч. 2 ст. 366, ч. 3 ст. 386, ч. 2 ст. 393, ст. 394 ЦК України, ст. 225 ГК);

4) грошима компенсуються витрати кредитора щодо виконання роботи за боржника (ст. 621 ЦК України);

5) грошові кошти є основним видом внеску засновника підприємства і учасника господарського суспільства (ч. 2 ст. 66 ГК України, ч. 2 ст. 115 ЦК України) і основною цінністю, що визнається інвестицією (ст. 1 Закону "Про інвестиційну діяльність");

6) грошова оцінка доходів особи здійснюється навіть у тому випадку, коли фактично вони отримані в натуральній формі (ст.ст. 142, 189 Податкового кодексу України ст 54 Закону України "Про господарські товариства");

7) грошова виручка від реалізації майна є основою для задоволення вимог кредиторів за рахунок майна боржника (ст.ст. 50–52 Закону України "Про виконавче провадження"), зокрема, як правило, при заставі (ст. 591 ЦК України, ст.ст. 20–22 Закону "Про заставу") тощо

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Що таке гроші як об'єкт майнових прав?
2. В чому відмінність поняття грошей в економічному та юридичному сенсі.
2. В чому полягають юридичні ознаки грошей.
3. Розмежуйте приватно-правові та публічно-правові засоби забезпечення легальної платіжної сили грошей.
4. Назвіть юридичні властивості грошей.

5. Який правовий статус має гривня та яка історія її введення в Україні.

6. Правовий режим використання іноземної валюти в Україні. Валютні обмеження.

7. Валютний контроль та заходи валютного захисту з боку НБУ.

8. Санкції за порушення правил використання іноземної валюти в Україні та граничних строків повернення валютної виручки.

9. Поняття фінансового моніторингу та його механізм. Види суб'єктів первинного фінансового моніторингу інформації

Лекція № 2

Тема
Поняття, види, порядок виникнення та способи виконання грошових зобов'язань

Мета вивчення

Вивчення поняття, видів, порядку виникнення та способів виконання грошових зобов'язань є необхідним для розуміння студентами змістовної частини грошових зобов'язань в різноманітних сферах.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1. аргументувати пропозиції щодо вирішення дискусійних питань у сфері поняття, видів, порядку виникнення та способів виконання грошових зобов'язань;
2. визначати та аналізувати новітні тенденції розвитку правової науки та практики щодо порядку виникнення та способів виконання грошових зобов'язань;
3. порівнювати сучасні тенденції розвитку права України та розвинутих країн світу у сфері порядку виникнення та способів виконання грошових зобов'язань.

Література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. – 2003. - № 40-44. - Ст. 356.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. - 2003. - № 18-22. – Ст. 144.
4. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України в редакції № 1776-III від 01.06.2000 //ВВР. – 2000. – № 38. – ст.315.

5. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. Офіційний вісник України від 13.08.2021 — 2021 р., № 62, стор. 82, стаття 3876, код акта 106369/2021

6. Про обіг векселів в Україні: Закон от 05.04.01 // ВВР. – 2001 – N24. – ст.128.

7. Про валюту та валютні операції: Закон України 21 червня 2018 року № 2473-VIII // ВВР, 2018, № 30, ст.239

8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III // ВВР, 2001, № 5-6, ст.30

9. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III // ВВР, 2002, № 1, ст. 1

10. Про обіг векселів в Україні: Закон от 05.04.01 // ВВР. – 2001 – N24. – ст.128.

11. Про виконавче провадження. Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-. XIУ // ВВР. - 1999. - № 24. – Ст. 207

12. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII // ВВР, 2019, № 19, ст.74

Спеціальна література:

13. Господарське право: підручник / О.П. Подцерковний, В.Г. Олюха, О.О. Квасніцька та ін.; за ред. О.П. Подцерковного. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Одеса: Фенікс, 2018. – Розділ 18. – с. 490-518

14. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики. – К.: Юстиніан, 2006 – 424 с.

15. Подцерковний О.П. Щодо необхідності врахування теорії грошових зобов’язань у практиці вирішення господарських спорів // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» – Т. 13. – Одеса: Юридична література, 2013. — С. 271-282

16. Мороз Ю.Н. Вексельное дело. – К.: Лад, Наукова думка, - 1996.

17. Опадчий, І. М. Грошові зобов'язання у приватному праві.. - Вид. 2-ге. - К. : Юстініан, 2012. - 226 с.

План

1. Поняття грошового зобов'язання та правові джерела їх регулювання.
2. Класифікація грошових зобов’язань.
3. Підстави виникнення, зміни та припинення грошових зобов'язань
4. Принцип номіналізму виконання грошового зобов’язання та виключення з нього.
5. Місце виконання грошових зобов’язань.
6. Строк виконання грошових зобов’язань. Дострокове та часткове виконання грошових зобов’язань.
7. Черговість виконання грошових зобов’язань, в тому числі при виконавчому провадженні та банкрутстві.
8. Способи виконання грошових зобов’язань. Відмінності у формалізації готівкових та безготівкових платежів.

Основний зміст

Грошове зобов’язання може бути визначено як відносне правовідношення, змістом якого є право вимоги кредитора та кореспондуючий йому юридичний обов’язок боржника здійснити оплату або платіж, тобто передати певну чи таку, що може бути визначена у майбутньому, суми грошей, які є легальним засобом платежу.

Незважаючи на те, що грошові зобов'язання розглядаються переважно з позиції будь-якої галузі права: цивільної, господарської, фінансової, – доцільно здійснити багатогалузевий підхід до вивчення даної категорії. Такий висновок ґрунтується на цілком розумному припущенні, що однорідність предмета цих зобов'язань привносить певну спільність до порядку відповідного правового регулювання. Ця спільність проявляється, передусім, у однаковості порядку виконання фінансового зобов'язання, зокрема, при регламентації форм і методів розрахунків.

Грошове зобов'язання господарського характеру виступає у цьому сенсі як особливий вид грошових зобов'язань, що має виробничо-комерційний або організаційно-технічний характер, опосередковує рух грошової форми вартості у сфері суспільного виробництва, спрямоване на максимальне задоволення потреб його учасників та існує в рамках, визначених нормами господарського права.

Предметом грошового зобов'язання як змістовно–вольовим його першоджерелом є передача боржником кредиторові у власність (право оперативного управління чи господарського відання) грошей у певній сумі грошових одиниць.

Грошові зобов'язання можуть виникати у структурі практично будь-яких майнових відносин.

Однак у деяких майнових відносинах грошові зобов'язання не застосовуються.

У ряді випадків – через пряму вказівку закону. Так, згідно з ч. 2 ст. 1030 ЦК України не можуть бути предметом договору управління майном кошти, крім випадків, коли право здійснювати управління грошовими коштами прямо встановлено законом (наприклад, таке правило передбачено Законом України "Про інститути спільного інвестування»). Відповідно до ст. 807 ЦК України та ст. 292 ГК України предметом договору лізингу може бути лише неспоживана річ, визначена індивідуальними ознаками та віднесена відповідно до законодавства до основних фондів, що виключає існування грошей як предмет лізингу.

Не здійснюється передача грошей у зобов'язаннях за договорами міни, іпотеки, безоплатного користування майном, дарування, утримання речі або в інших зобов'язаннях, які за природою не містять "грошової" складової. Водночас і тут не все однозначно. Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 293 ГК України за погодженням сторін договору міни (бартеру) можлива грошова доплата за товар більшої вартості, який обмінюється на товар меншої вартості, якщо це не суперечить законодавству. Це вкотре підтверджує універсальні властивості грошей, розглянуті вище.

Зобов'язальні відносини, які виникають із приводу грошей, дуже різноманітні. В одних випадках праву кредитора на отримання грошей протистоїть його обов'язок щодо надання певних матеріальних благ боржнику. В інших - кредитор не несе перед боржником будь-яких обов'язків майнового характеру і право вимоги, що йому належить, не обумовлено зустрічним майновим наданням. Ця група зобов'язань може існувати як у договірній, так і позадоговірній формі, охоплюватися фінансовими, адміністративними, кримінальними та іншими відносинами. Наприклад, зобов'язанню платника податків щодо внесення періодичних податкових платежів до бюджету не протистоїть зустрічне зобов'язання держави щодо надання будь-якої послуги. Тут грошове зобов'язання існує відокремлено від інших майнових відносин та сумнівів у його самостійності не виникає.

Класифікація грошових зобов'язань.

Залежно від ступеня самостійності грошових зобов'язань господарського характеру їх можна поділити на три групи :

До першої групи слід віднести зобов'язання, предметом яких можуть бути лише гроші: а) з оплати процентів (ст. 536, ч. 2 ст. 625 ЦК, ч. 3 ст. 198 ГК, ст. 49 Закону "Про банки і банківську діяльність"), зокрема у разі відстрочення чи розстрочення податкових зобов'язань (ст. 100 Податкового кодексу України); б) з оплати штрафних санкцій у майново-господарських відносинах (ст.ст. 230–234 ГК, тощо); в) про видачу завдатку (§ 5 гл. 49 ЦК); г) що випливають з гарантії (§ 4 гл. 49 ЦК, ч. 6 ст. 77, ч. 2 ст. 183, ст.ст. 199–200 ГК, ст. 17 Бюджетного кодексу, Уніфіковані правила для гарантій за першою вимогою 1992 р.); д) що випливають зі страхування (гл. 67 ЦК, § 2 гл. 35 ГК, ст. 1 Закону "Про страхування" тощо); е) із приводу внесення в депозит суду грошової суми на забезпечення позову (ч. 4 ст. 362 ЦК); є) із приводу придбання майна з публічних торгів (ст. 591 ЦК й ін.); ж) із приводу видачі векселя, ощадних сертифікатів і казначейських зобов'язань (гл. 14 ЦК, гл. 17 ГК, тощо); з) зобов'язання, що лежать в основі фінансового кредиту та

більшості інших банківських і фінансових послуг, як-от: обмін валюти, відкриття та обслуговування банківського рахунка, грошовий переказ, прийняття грошей у депозит, відкриття акредитива, здійснення інкасових операцій, довірче управління коштами тощо (глави 71–74 ЦК, гл. 35 ГК, ст.ст. 47, 49, 51 Закону "Про банки і банківську діяльність" тощо); і) зі сплати адміністративно-господарських санкцій у вигляді безкоштовного вилучення прибутку (доходу), пені або штрафу (ст.ст. 240–242 ГК, ст. 13, 14 Закону "Про валюту та валютні операції", ст. 1 Закону "Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності", ст. 52 Закону "Про захист економічної конкуренції", ст. 41 Закону "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" тощо).

Друга група досліджуваних зобов'язань існує в рамках тих майново-господарських зобов'язань, предметом яких, як правило, є гроші. Виділення зобов'язань цієї групи має значення остільки, оскільки їхня грошова природа передбачається, якщо інше не визначено законом (локальним актом) або договором: а) про відшкодування збитків (гл. 25 ГК, ст.ст. 22 і 623, глави 80–82 ЦК тощо); б) про відшкодування моральної шкоди (ч. 1 ст. 225 ГК, ст.ст. 23, 1167, 1168 ЦК тощо), в) за договором позики (гл. 71 ЦК); г) з оплати послуг поручителя (§ 3 гл. 49 ЦК); д) з публічної обіцянки винагороди (гл. 78 ЦК); е) з оплати внесків учасниками господарського товариства (ст. 86 ГК, ч. 2 ст. 115 ЦК), засновниками інших господарських організацій (об'єднань), зокрема членами біржі (наприклад, ст.ст. 10, 13 Закону "Про товарні біржі"); є) з відшкодування доходів або витрат у випадку повернення майна з незаконного володіння (ст. 390 ЦК), у разі повернення безпідставно придбаного майна (ст. 1214 ЦК); ж) зобов'язання держави, що випливають із субсидіарної відповідальності за боргами казенного підприємства (ч. 7 ст. 77 ГК); з) зобов'язання з повернення іноземному інвесторові іноземної інвестиції після припинення ним інвестиційної діяльності (ст. 399 ГК) тощо.

Третя група грошових зобов'язань є складовою зобов'язань, природа яких визначається безвідносно того, чи є гроші предметом їх виконання, чи ні. Ця група грошових зобов'язань визначається природою двосторонніх зобов'язань, в яких грошове зобов'язання виступає компенсаційною ланкою оплатного майново-господарського відношення. Керуючись термінологією англо-американської системи права — це грошові зобов'язання зустрічного задоволення: а) з оплати придбаної речі за договором поставки, контрактації, лізингу, приватизації тощо); б) з оплати винагороди за надання послуг (зберігання, комісія, доручення, оренда, перевезення, продаж валютної виручки тощо); в) з оплати винагороди за виконання робіт (підряд, підряд на капітальне будівництво, на виконання проектно-дослідних робіт).

Саме ця група грошових зобов'язань найпоширеніша. Грошові зобов'язання зародилися саме для забезпечення зустрічних платежів при передачах речей. Поява векселя, банківського кредиту, грошового податкового зобов'язання та гарантії — грошових зобов'язань у чистому виді — мало місце значно пізніше звичайних зобов'язань "товар–гроші".

Навіть у складі двостороннього зобов'язання, виступаючи так званим "убудованим", грошове зобов'язання незмінно відповідає юридичним вимогам, які висуваються до змісту грошових зобов'язань. Інституційна відокремленість грошового зобов'язання особливо чітко виділяється у господарських відносинах завдяки його обіговим, кредитним та вартісним функціям.

Своєрідність та єдність грошових зобов'язань зумовлюється низкою елементів: єдиним предметом та об'єктом, підставами виникнення, особливостями місця, строку та порядку виконання, нарешті, заходами відповідальності.

Особливості виникнення, зміни і припинення грошових зобов'язань господарського характеру

Вихідні положення, що впливають на особливість виникнення грошових зобов'язань господарського характеру, передбачені в ст.ст. 180, 189 ГК України — за будь–яких умов

сторони господарського договору мають погодити умову про ціну товарів (робіт, послуг). При цьому ціна є “формою грошового визначення вартості продукції (робіт, послуг), яку реалізують суб’єкти господарювання”.

Ці положення відрізняються від установленого у ст. 632 ЦК України застосування “звичайних цін” у випадку відсутності спеціального договірного їх установлення.

Ця особливість має пояснення. Відсутність ризикованого та комерційного характеру поведінки звичайних споживачів знімає значну частину змінних чинників ціноутворення, що зумовлює більш прості вимоги до механізму визначення ціни. Натомість товар (послуга, робота) оцінюється суб’єктом господарювання не з точки зору його споживчої якості, а з погляду виробничо-комерційних можливостей, які в цього суб’єкта виникають з отриманням цього товару. Це передбачає, крім іншого, специфічні вимоги, від яких сповна залежить ціноутворення: щодо строків отримання товару, їх обсягу, транспорту доставки, місця розвантаження, систематичності поставок, можливості перепродажу товару тощо. Наприклад, ціна товару, що закуповується суб’єктом господарювання у суб’єкта малого підприємництва-“спрощенця”, має бути на порядок нижча, адже продавець не є платником ПДВ, а тому покупець не отримає податковий кредит у розмірі 16,67 % від вартості товару . Отже, без спеціального договірного визначення ціни товару він підприємцю взагалі може виявитися непотрібним.

Реальне та належне виконання грошового зобов’язання у сфері господарських відносин залежить від того, наскільки повно дії боржника відповідають умовам зобов’язання стосовно способу, черговості, строку і місця виконання грошового зобов’язання.

Грошові зобов’язання можуть бути виконані **двома основними способами** — безготівковим та готівковим платежем, хоча сфера застосування останнього значно обмежена у сфері господарювання, про що буде сказано при розгляді розрахункових відносин.

Ураховуючи наведену вище презумпцію завжди існуючої можливості виконання грошового зобов'язання (ст. 229 ГК, ст. 625 ЦК), можна визначити дві особливості форс–мажорних обставин, які звільняють суб'єкта господарювання від відповідальності за неналежне виконання грошового зобов'язання. По-перше, ці обставини допускаються лише у випадках, зазначених у законі, договорі або формалізованому звичаї (наприклад, у ст. 17 Уніфікованих правил та звичаїв для документарних акредитивів). По-друге, ці обставини для господарського грошового зобов'язання викликають лише тимчасову неможливість виконання, тобто зупиняють його, а не припиняють.

Дострокове та часткове виконання грошового зобов'язання, на відміну від більшості інших ("товарних") зобов'язань (ч.ч. 4, 5 ст. 193 ГК та ст.ст. 529, 531 ЦК), допускається виходячи із суті цього зобов'язання, якщо інше не встановлено в законі чи договорі.

Найважливішим принципом виконання грошового зобов'язання є **принцип номіналізму**, що лежить в основі платіжних систем більшості країн світу. В силу цього принципу сума грошей, що підлягає сплаті боржником за грошовим зобов'язанням, залишається незмінною, незважаючи на зміни в купівельній силі грошей. Цей принцип є проявом політики держави на підтримку стабільності грошової системи та чіткої визначеності майнових відносин. Виняток із цього принципу виникає насамперед через іншу договірну умову, яка передбачає переоцінку (індексацію) суми боргу. Принцип номіналізму також не діє у разі прострочення платежу — на суми прострочення згідно зі ст. 229 ГК та ст. 625 ЦК нараховуються інфляційні втрати, а також, як правило, три проценти річних. Індексація боргу відбувається також у випадку завдання шкоди та деяких інших випадках, визначених законом .

Категорія черговості виконання грошових зобов'язань у сфері господарювання потребує виділення трьох аспектів, один з яких ґрунтується на активній, а два — на пасивній формі реалізації грошових зобов'язань.

Перший виникає на ґрунті активних дій учасника розрахунково–грошових відносин — банку з приводу виконання платіжних документів, ініційованих стосовно коштів клієнта на банківському рахунку. Йдеться про черговість виконання банками платіжних документів, поданих одночасно в банк самим платником або органами, повноважними законом здійснювати примусове стягнення коштів, за умови недостатності коштів платника на банківському рахунку. Цей аспект черговості виконання охоплюється поняттям “примусове стягнення грошового боргу”.

Другий (пасивний) аспект категорії черговості виконання грошових зобов’язань передбачає градацію вимог кредиторів (стягувачів), що задовольняються з майна суб’єкта господарювання — юридичної особи, що ліквідується за власної ініціативи, відповідно до ст. 61 ГК України, ст. 112 ЦК України, а для підприємців-банкрутів та інших боржників — відповідно до Кодексу України з процедур банкрутства, Закону України “Про виконавче провадження”. Черговість задоволення вимог кредиторів банків, що ліквідуються, передбачена Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Третій аспект категорії черговості виконання грошових зобов’язань заснований на формально-розрахунковому (тому “пасивному”) віднесенні тієї чи іншої суми, що надійшла кредиторові від боржника, на погашення того чи іншого грошового зобов’язання.

ЦК України у ст. 534 передбачає, що за загальним правилом у випадку недостатності проведення платежу для виконання грошового зобов’язання в повному розмірі платіж боржника погашає в першу чергу витрати кредитора на прийняття виконання, у другу — проценти і неустойку; у третю — основну суму боргу. Загальний зміст цих правил зрозумілий — стимулювання до виконання зобов’язання. Адже за наявності прострочених процентів чи несплаченої неустойки зменшення “тіла” основного боргу призвела б до зменшення наступних процентів та неустойки без достатньої

економічної підстави, адже сума коштів кредитора, що використовується боржником, не зменшується.

На відміну від зобов'язань негрошового (товарного) характеру, в яких місце виконання визначається місцем проживання (місце-знаходження) боржника, місцезнаходженням об'єкта нерухомості, місцем здачі майна перевізникові, місцем зберігання або виготовлення товару, **місце виконання грошових зобов'язань** визначається відповідно до ст. 197 ГК України (ст. 532 ЦК України) — за місцезнаходженням кредитора в момент виникнення зобов'язання, якщо інше не встановлене в законі, договорі, чи не випливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту.

Очевидно, що при визначенні місця виконання грошового зобов'язання чинні норми ГК і ЦК України мають на увазі фізичну доставку готівки в місце знаходження кредитора та не можуть застосовуватися у випадках, коли платіж здійснюється в безготівковому порядку. В останньому випадку місцем виконання зобов'язання завжди виступає банк кредитора. Такий висновок випливає з аналізу ст.ст. 198, 341 ГК і ст. 1088 ЦК України.

Якщо місцем виконання фінансового зобов'язання є місцезнаходження (місце проживання) кредитора, то, висловлюючись "практичним" мовою, не кредитор повинен бігати за боржником і вимагати виконання, а боржник, щоб звільнитися від зобов'язання, повинен з'явитися у місцезнаходження кредитора і запропонувати йому виконання.

Водночас щоразу, коли кредитор зобов'язаний пред'явити свою вимогу для ініціювання готівкового платежу боржником, виконання має бути здійснено місці знаходження боржника. Наприклад, за невизначеності терміну виконання грошового зобов'язання для його ініціювання кредитор повинен пред'явити вимогу до боржника відповідно до ст. 530 ЦК України. Очевидно, що така вимога має надійти за місцезнаходженням боржника. Однак це не впливає на вирішення питання про місце платежу. За відсутності іншої угоди сторін боржник зобов'язаний надати кредитору

необхідну суму готівки за місцем знаходження кредитора. При безготівкових розрахунках це місце визначається місцезнаходженням банківської установи.

За відсутності уповноваженої сторони (кредитора), ухилення її від ухвалення виконання або іншого прострочення виконання зобов'язана сторона (боржник) за грошовим зобов'язанням має право внести належні з неї гроші в депозит нотаріальної контори, що прирівнюється до виконання зобов'язання (ст. 537 ЦК України, год. 3 ст.197 ГК України). Проте місцезнаходження такої нотаріальної контори може бути визначено довільно. Відповідно до ст. 85 Закону України "Про нотаріат", гроші приймаються в депозит нотаріальної контори за місцем виконання зобов'язання.

Для вексельного зобов'язання за загальним правилом місцем платежу є місцезнаходження платника, точніше "місце, позначене поруч із найменуванням платника" (ст.ст. 2, 76 Уніфікованого Закону про переказний вексель і простий вексель, установленого Женевською конвенцією 1930 року, що ратифікована Україною 06.07.99 р.). Тому за відсутності іншої вказівки місцем платежу за переказним векселем є місцезнаходження акцептанта (трасата), а за простим векселем — місцезнаходження векселедавця.

Строк виконання грошових зобов'язань учасників господарських відносин — найважливіший параметр правомірної поведінки боржника. Випадки, коли в законодавстві передбачаються певні строки грошових зобов'язань, не поодинокі. Це ст.ст. 268, 269, 276, 399 ГК України, ст.ст. 144, 692, 738, 854 ЦК України, ст. 321, ч. 7 ст. 276, ст. 301, ст. 11 Закону "Про режим іноземного інвестування", ч.ч 2, 3 ст. 24 Закону "Про приватизацію державного і комунального майна", ст. 28 Закону "Про страхування", ст. 15-1 Закону "Про електроенергетику" тощо.

Необхідно враховувати специфіку господарських зобов'язань у цьому питанні. Наприклад, плата за користування майном за договором найму вноситься щомісяця, якщо інше не встановлено договором (ст. 762 ЦК України). Але згідно з ст. 286 ГК України строки внесення

орендної плати визначаються в договорі. Тому для договорів господарської оренди умова про строк внесення орендної плати є істотною, а за її відсутності договір вважається неукладеним (ч. 8 ст. 181 ГК України).

.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Що таке грошове зобов'язання та які правові джерела їх регулювання?
2. Надайте класифікацію грошових зобов’язань.
3. Які існують підстави виникнення, зміни та припинення грошових зобов'язань
4. В чому полягає принцип номіналізму виконання грошового зобов’язання та виключення з нього.
5. Порівняйте законодавчі вимоги до місця виконання грошових зобов’язань та зобов’язань негрошового характеру.
6. Які законодавчі вимоги до строку виконання грошових зобов’язань.
7. Визначте можливість дострокового та часткового виконання грошових зобов’язань.
8. Назвіть види черговості виконання грошових зобов’язань, в тому числі при виконавчому провадженні та банкрутстві, при ліквідації банків та при наявності кількох розрахункових документів.
9. Визначте способи виконання грошових зобов’язань та відмінності у формалізації готівкових та безготівкових платежів.

Лекція № 3

Тема
Поняття розрахункових правовідносин, передумови та підстави їх виникнення

Мета вивчення

Вивчення поняття розрахункових правовідносин, передумов та підстав їх виникнення дозволить зрозуміти та засвоїти процедурну частину виконання грошових зобов'язань із дослідженням всіх суміжних до платежів операцій

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1. аргументувати пропозиції щодо вирішення дискусійних питань у сфері поняття розрахункових правовідносин, передумов та підстав їх виникнення;
2. визначати та аналізувати новітні тенденції розвитку правової науки та практики у сфері поняття розрахункових правовідносин, передумов та підстав їх виникнення;
3. порівнювати сучасні тенденції розвитку права України та провідних країн Заходу щодо розрахункових правовідносин, передумов та підстав їх виникнення та формувати пропозиції щодо врахування у правотворчості та правозастосуванні міжнародного досвіду та гармонізації законодавства України та законодавства ЄС.

Література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. - № 30. - Ст. 141.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. – 2003. - № 40-44. - Ст. 356.

3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. - 2003. - № 18-22. – Ст. 144.

4. Про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг, затверджена постановою Правління НБУ 29 липня 2022 року № 163 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0163500-22#Text

5. Інструкція про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків, затверджена Постанова Правління Національного банку України 29.07.2022 № 162 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0162500-22#Text

6. Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними: затверджена Постановою Правління Національного банку України від 29 вересня 2022 року № 210 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0210500-22#n7

7. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. Офіційний вісник України від 13.08.2021 — 2021 р., № 62, стор. 82, стаття 3876,

8. Про валюту та валютні операції: Закон України 21 червня 2018 року № 2473-VIII // ВВР, 2018, № 30, ст.239

9. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III // ВВР, 2001, № 5-6, ст.30

10. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III // ВВР, 2002, № 1, ст. 1

11. Про виконавче провадження. Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-. XIУ // ВВР. - 1999. - № 24. – Ст. 207

Спеціальна література:

12. Господарське право: підручник / О.П. Подцерковний, В.Г. Олюха, О.О. Квасніцька та ін.; за ред. О.П. Подцерковного. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Одеса: Фенікс, 2018. – Розділ 18. – с. 490-518

13. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики. – К.: Юстиніан, 2006 – 424 с.
14. Опадчий, І. М. Грошові зобов'язання у приватному праві.. - Вид. 2-ге. - К. : Юстініан, 2012. - 226 с.
15. Подцерковний О.П., Рябко Л.Г. Про правову природу договору банківського рахунку // Право України. – 1999. - № 7. – с. 46-49
16. Теорія і практика грошового обігу та банківської справи в умовах глобальної фінансової нестабільності : монографія / О.В. Дзюблюк та ін. ; за ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. Тернопіль : ФОП Осадца Ю.В., 2017. 298 с.

План

1. Поняття розрахункових правовідносин як самостійного виду правовідносин.
2. Розмежування передумов та підстав виникнення розрахункових правовідносин.
3. Суб'єкти розрахункових правовідносин та механізм розрахункових (платіжних) операцій.
4. Поняття та правова природа договору банківського рахунку.
5. Правові підстави та порядок відкриття банківського рахунку
6. Порівняльна характеристика договору банківського рахунку та договору банківського вкладу.

Основний зміст

Поняття розрахункових правовідносин. У правовій науці розрахунки розуміються як дії боржника, направлені на погашення грошового зобов'язання. Іншими словами, розрахунки — це технологія виконання грошових зобов'язань.

Розрахункові відносини є частиною різноманітних відплатних майнових відносин. Хоча основний економічний

зміст економічних відносин закладено в товарній складовій, розрахункові відносини набувають самостійного значення. Відбувається це, *по-перше*, в результаті участі в цих відносинах банків. *По-друге,* завдяки розбіжності моментів передачі товарів і грошей, що потребує окремого механізму передачі грошей. *Втретє,* завдяки самостійній правовій регламентації розрахункові відносини у вигляді спеціальних банківських, касових, вексельних та інших правил. Останні не тільки прямо не зачіпають вихідні товарні відносини, а й характеризуються незмінними публічно-правовими рисами: поширеність норм-приписів, контрольно-наглядові функції банків, наявність адміністративно-господарських санкцій за порушення відповідних правил. Сама форма основних актів НБУ у сфері розрахунків — інструкції (instructio — від лат. повчання) — орієнтує, що їхні сторони можуть обрати лише спосіб і форму розрахунків — всі інші їхні дії, як правило, строго регламентовані. *Вчетверте*, розрахункові відносини мають яскраво виражений процедурний характер. Механізм переказів коштів однаковий для господарсько-правових, цивільно-правових, адміністративних, податкових, бюджетних та інших грошових зобов'язань. Саме тому можна зважати на думку про те, що розрахунки є не стільки видом зобов'язань, скільки формою опосередкування грошових відносин. Особливо, коли розрахунки не призводять до виникнення додаткового зобов'язання, наприклад при розрахунках платіжним дорученням, на відміну від акредитиву, де таке додаткове зобов'язання (правове відношення) виникає.

Необхідно розрізняти передумови та підстави виникнення розрахункових правовідносин. Передумови — відносини, які прямо не викликають розрахункові правовідносини, але створюють умови для їхнього існування. Такими відносинами є вихідні товарні (в т.ч. кредитні) відносини, договір банківського рахунка, операції з продажу валютної виручки (для розрахунків в іноземній валюті) тощо.

Питання підставах виникнення фінансових зобов'язань є дискусійним через відсутність однозначного рішення у

юридичної літературі, передусім цивільно-правового характеру, більш загального питання підставах виникнення зобов'язань.

Проблема виникає у зв'язку із зазначенням у новому ЦК України (ст. 11) таких нових, що не містяться у ЦК УРСР 1963 р., підстав виникнення зобов'язань, як акти цивільного законодавства та рішення судів.

Традиційно підставами виникнення цивільно-правових зобов'язань називаються обставини, які називаються законом як юридичні факти, до складу яких включаються договір та правопорушення (делікт). Проте підходи цивілістів щодо додаткових підстав виникнення зобов'язань не збігаються. Окремі правознавці визнають закон як одне з джерел зобов'язань. Із цим важко погодитися. Адже закон складає загальну підставу всіх юридичних відносин, а тому не може бути названий джерелом зобов'язання у вузькому значенні: сила договору базується на законі, наслідки правопорушення визначаються законом.

Існування законів, відповідно до яких виникають грошові зобов’язання є рідким випадком.

По-перше, зобов'язання держави щодо виплати матеріальної допомоги певним категоріям громадян є бюджетними, тобто публічно-правовими, але ніяк не цивільно-правовими, про що прямо свідчить ч. 2 ст. 1 ЦК України. Держава не може добровільно прийняти на себе майнове зобов'язання у порядку, відмінному від передбаченого бюджетним та іншим фінансовим законодавством. У тому випадку, коли держава нав'язує майнові зобов'язання, у тому числі грошового характеру своїм громадянам або юридичним особам – резидентам, вона діє владно, а отже, у таких відносинах щоразу втрачаються елементи цивільно-правового зобов'язання.

По-друге, ст. 1061 ЦК України також не може бути підтвердженням можливості закону виступати як підстава виникнення цивільно-правового грошового зобов'язання. Адже стаття, що наводиться, формулює зміст самого зобов'язання, а не є особливим випадком (джерелом)

виникнення зобов'язання. Сама по собі норма ЦК без відповідного договору не може породити грошові виплати. Тут підставою виникнення зобов'язання з виплати вкладнику відсотків є традиційна угода – договір банківського вкладу без зазначення конкретного розміру відсотків за вкладом. Тобто закон у разі не стає джерелом зобов'язання, лише визначає, який юридичний факт може породити передбачене в ДК зобов'язання.

Те саме можна сказати і про судове рішення. Рішення суду не породжує цивільно-правове зобов'язання, у тому числі грошового характеру, не є його джерелом, хоча б тому, що зобов'язання боржника завжди виникає раніше за судове рішення. Судове рішення забезпечує примусове виконання зобов'язання, але з породжує його. Невипадково, під час розгляду спору про стягнення простроченого платежу враховується неустойка і законні відсотки з виникнення зобов'язання, а чи не з винесення судового рішення. Навіть у тому випадку, коли конкретна сума грошового зобов'язання (наприклад, при стягненні моральної шкоди) встановлюється судовим рішенням, вона ґрунтується на факті скоєного правопорушення. Суд, задовольняючи вимогу кредитора, цим визнає встановленим (доведеним) факт виникнення зобов'язання боржника. Ось чому судове рішення не породжує, а підтверджує основу виникнення цивільно-правового зобов'язання.

Тому цивільно-правові зобов'язання фінансового характеру можуть виникати переважно з юридичних правочинів та правопорушень. Виняток становлять лише звані “адресні” закони. Прикладом цього закону може бути Закон України “Про врегулювання заборгованості за вкладами фізичних осіб – вкладників Комерційного акціонерного банку “Слов'янський” від 17.02.2004. Однак такі винятки вкрай рідкісні і підтверджують, скоріше, протилежне – за загальним правилом закон не може породжувати майнові зобов'язання, оскільки має нормативний характер на відміну індивідуального характеру грошового зобов'язання.

Однак це твердження відноситься суто до цивільно-правових грошових зобов'язань, але не виключає можливість визнання нормативно-правового акта та індивідуального управлінського рішення як підстави виникнення грошових зобов'язань у господарсько-правових, фінансово-правових, податкових, процесуальних та інших відносинах, що містять публічно-правовий елемент , Що відрізняє ці відносини від цивільно-правових.

Рішення державних органів щодо перерозподілу фінансових ресурсів, виділення субсидій, дотацій та субвенцій, нарешті, розподіл коштів у рамках відносин між засновником та створеним ним підприємством, реєстраційні дії, що вимагають сплати державних зборів, та багато інших дій у вертикальних майнових відносинах – всі вони можуть служити основою виникнення грошових зобов'язань.

Отже, найбільш поширеною підставою виникнення розрахункових відносин є розрахункове зобов’язання, що визначає спосіб і форму розрахунків у майнових відносинах, виражену в такому розділі договору, як “порядок розрахунків”.

Але можна виділити додаткові підстави виникнення грошових зобов'язань:

а) договірна підстава (глави 54-77 ЦК України, глави 29-36 ГК України, Закони України “Про фінансовий лізинг”, “Про оренду державного та комунального майна”, “Про концесію” та ін. .).

В літературі пропонується також класифікувати договірні грошові зобов'язання на зобов'язання передачі грошей як предмета договору та зобов'язання передачі грошей як ціни договору. Така класифікація має значення тому сенсі, що у ряді договірних зобов'язань (позика, кредит) надання грошей є самоціллю договору (є предметом договору), а інших (купівля-продаж, поспіль, зберігання та інших.) – надання грошей має характер зустрічного задоволення (ціни договору), тобто спрямовано погашення існуючого чи майбутнього боргу. Тому мета грошового зобов'язання у договорі купівлі-продажу – створити основу вимоги про

передачу у власність предмета договору (речі); у кредитному договорі та ж дія має на меті виконання обов'язку з надання самого предмета договору.

У окремих випадках грошовий платіж є факультативним елементом зустрічного договірного зобов'язання. Наприклад, зобов'язання на підставі договору довічного утримання (ст. 744 ЦК України) прямо не передбачає грошові виплати відчужувачу у складі матеріального забезпечення набувача. Однак, у практиці укладання договорів довічного утримання часто передбачається обов'язок набувача майна виплачувати відчужувачу щомісячні невеликі грошові суми на дрібні витрати.

б) організаційно-господарські зобов’язання відповідно до адміністративних актів.

Зобов'язання щодо внесення вкладів (внесків) учасниками господарських товариств не завжди мають договірну природу. Наприклад, згідно зі ст. 142 ЦК України, договір не є обов'язковим актом для заснування товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю. Статті 143, 154 ЦК України та ст. 82 ГК України єдиним установчим документом товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю та акціонерного товариства називають статут, який є локальним (адміністративним) актом.

Тому в тих випадках, коли при створенні господарських товариств, а також інших суб'єктів господарювання – юридичних осіб зобов'язання засновників (засновників) щодо виплати вкладу у статутний капітал (фонд) ґрунтуються лише на статуті, то такі зобов'язання мають організаційно-господарську основу. Такі зобов'язання можуть бути примусово реалізовані на вимогу самого підприємства або його кредиторів у порядку процедури банкрутства чи виконавчого провадження.

в) емісія цінних паперів (ст.ст. 10, 15, 18 та ін. Закону "Про цінні папери та фондову біржу");

г) односторонні правочини (наприклад, із наслідування – книга 6 ЦК України, з публічної обіцянки винагороди – гол. 78 ЦК України та ін.);

д) зобов'язання із правопорушень, у тому числі із заподіяння шкоди (глава 82 ЦК України, розділ 5 ГК України, Закон України “Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності”, “Про захист економічної конкуренції”, "Про ціни та ціноутворення" та ін);

е) внаслідок утримання дітей, батьків або дружини (глави 9, 15-17 Сімейного кодексу України);

е) внаслідок здійснення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (гл. 79 ЦК України);

ж) внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної та юридичної особи (гл. 80 ЦК України);

з) внаслідок придбання чи збереження майна без достатньої правової підстави (гл. 83 ЦК України);

і) внаслідок компенсації витрат, пов'язаних із знахідкою (ст. 339 ЦК України) та щодо виплати винагороди внаслідок знаходження скарбу (ч. 4 ст. 343 ЦК України);

й) внаслідок здійснення оподаткованої діяльності, що призводить до виникнення грошового зобов’язання і сплати податків на підставі Податкового кодексу України;

к) бюджетные обязательства (гл. 16 Бюджетного кодекса) и другие тощо

Слід розрізняти поняття “спосіб” і “форма” розрахунків.

Спосіб розрахунків — це механізм прийому-передачі грошового еквівалента, що характеризується специфічними формами розрахунків, засобами платежу й учасниками розрахунків.

На стадії виникнення грошових зобов’язань необхідно вибрати один з двох способів розрахунків: готівковий, що здійснюється за допомогою паперових грошей або металевої монети, або безготівковий, що здійснюється за допомогою переказів за банківськими рахунками.

Під формами розрахунків в одному випадку розуміють сукупність правил, які регулюють форму і зміст розрахункових документів, в іншому — форми документообороту, у третьому — правові форми діяльності суб’єктів.

Недоліком першого підходу є ототожнення форм розрахунків і складу розрахункових документів. Тим часом, одні й ті ж розрахункові документи притаманні різним формам розрахунків. Зокрема, платіжна вимога використовується при примусових стягненнях і при клірингу (заліку). Окремі форми розрахунків використовують набір розрахункових документів. Наприклад, при акредитиві використовуються заявки, платіжні доручення, акредитивні підтвердження, банківські авізо. Не можна відокремити одну форму від іншої і за формою документообігу. Норми, що встановлюють порядок руху документів, часто аналогічні для кількох форм розрахунків.

Отже, *форми (види) розрахунків* — це сукупність індивідуально-визначених для конкретних способів розрахунків правових норм, що визначають правила здійснення грошових платежів між господарюючими суб'єктами за допомогою закріплення юридично значущих дій, форм документації і правил документообігу.

Форми (види) розрахунків відрізняються для готівкового і безготівкового способу платежу.

Порядок відкриття і обслуговування банківського рахунка

Обов'язок зберігати грошові кошти в банках і здійснювати розрахунки через банки виникає з обов'язку суб'єктів господарювання дотримуватися касової дисципліни, порядок використання готівки, а також вимог законодавства України про здійснення окремих платежів виключно в безготівковій формі. Наприклад, згідно з Законом України "Про обіг векселів в Україні" від 05.04.2001 р. розрахунки за векселями допускаються виключно в безготівковому порядку.

Згідно з ч. 2 ст. 341 ГК України для здійснення розрахунків суб'єкти господарювання зберігають грошові кошти на рахунках у банках.

Правовою основою відкриття і функціонування банківських рахунків служать § 1 гл. 35 ГК України, гл. 72 ЦК України, закони України "Про платіжні послуги" від 05.04.2001. Спеціальним актом у цій сфері є Інструкція про

порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків, затверджена Постановою Правління Національного банку України від 29.07.2022.

Категорія банківського рахунка має неоднорідний зміст. У вузькому сенсі так іменують поточні рахунки. Поточні рахунки (раніше іменувалися розрахунковими) використовуються для здійснення безготівкових платежів, зокрема для банківських переказів, для обслуговування електронних карток, для формування статутного фонду підприємства тощо. У широкому сенсі банківські рахунки включають також вкладні (депозитні) рахунки, що реалізовують позикові відносини за договором банківського внеску.

Умови функціонування банківського рахунка закріплюються в договорі банківського рахунка. Його мають право укладати не тільки самостійні суб'єкти господарювання, а й і відособлені підрозділи юридичних осіб (ч. 4. ст. 342 ГК).

За договором банківського рахунка банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунка та проведення інших операцій за рахунком (ст. 1066 ЦК).

Раніше існувала дискусія про суть договору банківського рахунка. Одні автори доводили його диспозитивний характер, указуючи на наявність оферти й акцепту, майнової відповідальності. Інші вбачали управлінський характер відносин, констатуючи формальність свобод при укладенні договору, імперативність його умов, господарсько–контрольні функції банку.

Сьогодні публічно-правова складова відносин із приводу банківського рахунка, попри ринкові відносини в Україні, не викликає сумнівів.

По-перше, ЦК України відносить договір банківського рахунка до публічних договорів. Це означає, що згідно зі ст.

1067 ЦК банк зобов'язаний укласти договір банківського рахунка з клієнтом, що звернувся із пропозицією відкрити рахунок на оголошених банком умовах, відповідно до закону і банківських правил. Виняток становлять випадки, коли банк не має можливості прийняти клієнта на банківське обслуговування або якщо відмова у відкритті банківського рахунка допускається законом або банківськими правилами. Крім того, банк позбавлений можливості відмовити клієнтові в здійсненні операцій, передбачених для рахунків даного вигляду законом, якщо інше прямо не передбачено договором (ст. 1068 ЦК України). Іншими словами, банк не може відмовити клієнтові в здійсненні розрахункової операції, що допускається в банківській практиці, тільки на тій підставі, що така операція прямо не передбачена в договорі банківського рахунка.

По-друге, публічно-правовий елемент порядку відкриття і функціонування банківських рахунків зумовлений організаційно-господарськими процедурами в цій сфері. Документи, що вимагаються банками для відкриття рахунка: заява встановленого зразка, завірені копії свідоцтва про державну реєстрацію й установчих документів, документи про прийняття на облік у податкових органах і пенсійному фонді, фондах соціального страхування, підтвердження статистичного коду, наказ (протокол зборів засновників) про призначення директора і головного бухгалтера, картка зі зразками підписів тощо, — виявляють контрольно-наглядові публічні засади, не властиві "звичайним" (розділи 54–70 ЦК України) цивільно-правовим зобов'язанням. Категорії, що є презумпцією при укладанні цивільних угод: сумлінність контрагента, його реєстрація в установленому порядку, відповідність засновницьких документів чинному законодавству, відповідність підписів оголошеним особам — при укладенні договору банківського рахунка наказані банкам до перевірки під загрозою позбавлення банківської ліцензії та інших санкцій.

Банки не мають права здійснювати розрахункові операції за поточним рахунком клієнта (окрім зарахування

коштів) до одержання повідомлення податкового органу про прийняття на облік рахунка суб'єкта господарювання. Це правило кореспондує з положеннями Податкового кодексу про обов'язок банків повідомляти в податкові органи про відкриття і закриття банківських рахунків суб'єктам господарювання. Банки зобов'язані повідомляти податкові органи і НБУ про припинення взаємин з клієнтами і т. п.

Нарешті, банківські установи виступають агентами валютного контролю, визначають для суб'єктів господарювання ліміт каси, здійснюють контроль за правильністю оформлення податкових та інших платежів.

Попри вагомі публічні складові відносин із приводу відкриття, використання і закриття банківських рахунків, диспозитивність відносин банку і клієнта має підтвердження в ст.ст. 1066–1076 ЦК України:

— у договірному характері оформлення їх відносин;

— у здійсненні банком операцій за рахунком за дорученням клієнта, за винятком випадків, указаних у законі;

— у відшкодувальному характері послуг банку і зустрічному нарахуванні відсотків за користування грошима клієнта;

— у відсутності у банку права визначати і контролювати напрями використання грошових коштів клієнта;

— в обов'язку банку дотримувати банківську таємницю за винятком випадків, указаних у законі й ін.

Крім того, законодавством України не обмежена кількість рахунків, які можуть мати суб'єкти господарювання (за винятком правила про один рахунок для формування статутних капіталів господарських товариств, здійснення спільної діяльності без створення юридичної особи, ліквідації юридичних осіб і деяких інших випадків).

З огляду на те, що договір банківського рахунка фактично є договором приєднання, згідно з ст. 634 ЦК він може бути змінений або розірваний на клієнта банку, якщо вона позбавляється прав, які звичайно мала, а також якщо договір виключає чи обмежує відповідальність другої сторони

за порушення зобов'язання або містить інші умови, явно обтяжливі для сторони, яка приєдналася. Сторона, яка приєдналася, має довести, що вона, виходячи зі своїх інтересів, не прийняла б цих умов за наявності у неї можливості брати участь у визначенні умов договору. Разом із тим, банк, може відмовити у задоволенні цих вимоги суб'єкта підприємництва, якщо доведе, що останній знав або міг знати, на яких умовах він приєднався до договору.

Звертає на себе увагу той факт, що, попри істотний публічний характер договору банківського рахунка, його регулювання передбачається в ЦК України. Пояснюється це процесами так званої комерціалізації приватного права, коли низка інститутів, вироблених у господарському (комерційному) праві, поширюється на весь спектр майнових відносин. Відбувається це внаслідок практичної цінності таких інститутів і об'єктивної необхідності обмежити свободу цивільних відносин на користь суспільних інтересів — за аналогією зі сферою господарювання.

Банк має право використовувати грошові кошти на рахунку клієнта, гарантуючи йому право безперешкодного розпорядження цими коштами (ч. 2 ст. 1066 ЦК України). Зумовлено це право об'єктивністю переходу до власника речей, визначених родовими ознаками, права власності на такі речі. Адже для банку є безглуздим фізичне відділення грошей різних клієнтів; клієнт утрачає право віндикаційного позову, позаяк не може ідентифікувати свої гроші від інших; стає умовним його контроль за напрямами використання переданих банку грошей. Водночас, не можна погодитися з думкою тих правознавців, які в такому пануванні банку над грошима клієнта вбачають позикову природу договору банківського рахунка. Такий висновок не відповідає каузі (цілі) цього договору. Не можна відносити до взаємних інтересів його учасників властиві окремо банку вигоди. Збіжне за спрямованістю волевиявлення сторін договору — це зберігання коштів на виділеному рахунку за умови безумовного і невідкладного виконання банком доручень клієнта (а у випадках, передбачених законодавством, —

вимог інших осіб) щодо здійснення платежів з рахунка. Право власності банку на кошти клієнта тут виникає як неминучість. У цьому полягає відмінність таких відносин від договору депозитного рахунка, емісії облігацій і деяких інших зобов'язань, де кауза обопільного волевиявлення сторін інша, що дозволяє говорити про позиковий характер відносин.

Договір банківського рахунка у сфері господарювання має ряд особливостей, які зумовлені специфікою господарських зобов'язань у порівнянні із загальноцивільними. Зокрема, згідно зі ст.ст. 180 і 189 ГК України ціна і строк є істотною умовою господарських договорів. На відміну від ЦК України, який презюмує договір банківського рахунка як безвідплатний і безстроковий (якщо інше не встановлене в договорі). Тому в договорі банківського рахунка, що відкривається суб'єктові господарювання, повинна встановлюватися ціна послуг банку у вигляді періодичної фіксованої суми та/або в певному розмірі для конкретної операції (процентному відношенні до суми платежу), а також установлюватися строк дії договору. Інакше такий господарський договір слід уважати неукладеним.

Крім того, ч. 5 ст. 341 ГК України передбачає, що договір банківського рахунка повинен містити реквізити сторін, умови відкриття і закриття рахунка, види послуг, які надаються банком, обов'язки сторін і відповідальність за їх невиконання, умови припинення договору.

Поточні банківські рахунки відкриваються в національній та іноземній валютах. Спеціальні правила встановлені для відкриття поточних рахунків відокремленим підрозділам юридичних осіб, представництвам іноземних суб'єктів господарської діяльності, бюджетним організаціям, сільськогосподарським підприємствам, довірчим товариствам тощо.

Депозитні (вкладні) рахунки відкриваються суб'єктам господарювання на певний строк і на умовах, узгоджених у договорі банківського вкладу (депозиту). Проведення

розрахунків і видача готівкових коштів із депозитних рахунків забороняються.

У 2020 році ЦК України був доповнений положеннями щодо договору про рахунок умовного зберігання (ескроу) та договір платіжного рахунку.

За договором рахунка умовного зберігання (ескроу) банк зобов'язується приймати та зараховувати на рахунок умовного зберігання (ескроу), відкритий клієнту (володільцю рахунка), грошові кошти, отримані від володільця рахунка та/або від третіх осіб, та перераховувати такі кошти особі (особам), вказаній володільцем рахунка (бенефіціару або бенефіціарам), а в разі надання бенефіціаром письмової вказівки банку - особі (особам), вказаній бенефіціаром, якщо це передбачено відповідним договором, або повернути такі кошти володільцю рахунка за настання підстав, передбачених договором рахунка умовного зберігання (ескроу). (ст. 1076-1 ЦК).

За договором платіжного рахунку небанківський надавач платіжних послуг зобов'язується зараховувати на платіжний рахунок, відкритий користувачу платіжних послуг, кошти, що йому надходять, здійснювати з рахунку видачу готівкових коштів та виконувати інші платіжні операції, які має право здійснювати небанківський надавач платіжних послуг згідно з отриманою ним ліцензією на надання платіжних послуг (ст. 1076-9 ЦК). Положення щодо цього договору є спеціальними стосовно положень ЦК про договір банківського рахунку.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Які основні ознаки розрахункових правовідносин як самостійного виду правовідносин можна визначити.
2. Як розмежувати передумови та підстави виникнення розрахункових правовідносин.
3. У чому полягає правова природа договору банківського рахунку.

4. Які правові підстави та порядок відкриття банківського рахунку
5. Зробіть порівняльну характеристику договору банківського рахунку та договору банківського вкладу.

Лекція № 4

Тема
Правова організація готівкового способу розрахунків в економіці

Мета вивчення

Вивчення порядку організації готівкового способу розрахунків в економіці дозволить оволодіти знаннями щодо використання та касового обслуговування готівки в економічних відносинах, що становить важливий елемент порядку здійснення господарської діяльності та банківського обслуговування.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1. визначати та аналізувати новітні тенденції розвитку правової науки та практики у сфері порядку організації готівкового способу розрахунків в економіці;
2. порівнювати сучасні підходи до правових обмежень готівкового обігу з метою запобігання адміністративно-господарських санкцій суб'єктами господарювання;
3. здійснювати системний аналіз банківського законодавства стосовно порядку організації готівкового способу розрахунків в економіці.

Література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. – 2003. - № 40-44. - Ст. 356.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. - 2003. - № 18-22. – Ст. 144.
4. Інструкція про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків, затверджена Постанова Правління

Національного банку України 29.07.2022 № 162 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0162500-22#Text

5. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: затв. постановою Правління НБУ від 29.12.2017 № 148

6. Інструкції про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні: затверджена Постанова Правління Національного банку України 25.09.2018 № 103 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103500-18#Text

7. Положення про організацію готівкового обігу і ведення емісійно-касових операцій у банківській системі в особливий період: у редакції постанови Правління Національного банку України від 23 травня 2022 року № 104 https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_23052022_104

8. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України в редакції № 1776-III від 01.06.2000 //ВВР. – 2000. – № 38. – ст.315.

9. Про валюту та валютні операції: Закон України 21 червня 2018 року № 2473-VIII // ВВР, 2018, № 30, ст.239

10. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III // ВВР, 2001, № 5-6, ст.30

17. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III // ВВР, 2002, № 1, ст. 1

18. ДИРЕКТИВА (ЄС) 2015/849 ЄП та Ради від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 648/2012 Європейського Парламенту та Ради і припиняє дію Директиви 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради і Директиви Комісії 2006/70/ЄС https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Міжнародні%20стандарти/4%20EU%20Directive%20ukr.pdf

Спеціальна література:

19. Господарське право: підручник / О.П. Подцерковний, В.Г. Олюха, О.О. Квасніцька та ін.; за ред. О.П. Подцерковного. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Одеса: Фенікс, 2018. – Розділ 18. – с. 490-518

20. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики. – К.: Юстиніан, 2006 – 424 с.

21. Теорія і практика грошового обігу та банківської справи в умовах глобальної фінансової нестабільності : монографія / О.В. Дзюблюк та ін. ; за ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. Тернопіль : ФОП Осадца Ю.В., 2017. 298 с.

22. Бублик Є. О. Обмеження готівкових розрахунків в Україні: проблеми та перспективи / Є. О. Бублик // Економіка і прогнозування. - 2013. - № 2. - С. 32-42. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2013_2_5

23. Henk Esselink, Lola Hernández The use of cash by households in the euro area No 201 / November 2017 URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op201.en.pdf

24. The Evolution of the European Payments Market: From Cash to ditital: what do Europeans want? https://www.paymentseurope.eu/wp-content/uploads/2021/11/The-Evolution-of-the-European-Payments-Market_Payments-Europe_Spread.pdf

План

1. Правові підстави та джерела регулювання використання готівки в Україні.
2. Обмеження на використання готівки в Україні
3. Порядок касових операцій в Україні.
4. Форми готівкових розрахунків в Україні.
5. Санкції за порушення порядку використання готівки

Основний зміст

Готівкові розрахунки — це спосіб здійснення розрахунків, за яким платіж здійснюється паперовими грошима чи металевою монетою. У законодавстві розрахунки з використанням платіжної картки, як правило, прирівнюються до готівкових розрахунків.

При розрахунках за допомогою готівки не виникає таких яскраво виражених відокремлених відносин у рамках вихідних майнових відносин, як при безготівкових розрахунках. Тут, як правило, нерозривні и передачі товарів і сплати грошей, що робить грошовий платіж органічною частиною еквівалентних відносин. Водночас, діють спеціальні правила документального оформлення процедур приймання–передачі готівки, а також тісно пов'язаних із ними операцій зі зберігання, обліку і обігу готівки (касові операції). Це дозволяє розглядати готівкові розрахунки в рамках самостійних правовідносин.

Згідно зі ст. 198 ГК України платежі за грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, здійснюються в безготівковій формі або готівкою через установи банків, якщо інше не встановлено законом. Готівкові розрахунки через банківські установи в цьому випадку є внесенням готівки до каси банків для переказу на рахунки суб'єктів господарювання, або видачі ним у вигляді готівкових коштів. Таким чином, за загальним правилом між суб'єктами господарювання не можуть здійснюватися готівкові розрахунки поза банківськими установами. Це положення ГК України уточнюють загальне правило ст. 1087 ЦК України про те, що між юридичними особами, а також за участю громадян — підприємців готівкові розрахунки допускаються, якщо інше не встановлене законом. "Інше" в даному випадку встановлене ГК України для сфери господарювання.

Положення ГК України розвиваються в Законі України "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування і послуг" і

Положенні про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затвердженим постановою Правління НБУ від 29.12.2017 № 148 (далі — Положення про ведення касових операцій).

Стаття 3 Закону про РРО встановлює обов'язок суб'єктів підприємництва при готівкових розрахунках у сфері торгівлі, громадського харчування і послуг використовувати реєстратори розрахункових операцій (далі — РРО), тобто пристрої або програмно-технічні комплекси з реалізованими фіскальними функціями, а також розрахункові книжки з номерними розрахунковими квитанціями і книги обліку розрахункових операцій. РРО, розрахункові книжки і книги обліку підлягають реєстрації в податкових органах. Аналогічні вимоги поширюються на розрахунки в цих же сферах із використанням платіжних карток, платіжних чеків і жетонів.

У деяких випадках РРО, розрахункові книжки і книги обліку розрахункових операцій у готівкових розрахунках не застосовуються. Зокрема, у разі продажів підприємствами продукції власного виробництва розрахунки проводяться через каси підприємств з оформленням прибуткових або видаткових касових ордерів. При продажу проїзних і перевізних документів оформляються квитки, квитанції, талони тощо. Проте у будь–якому випадку споживачеві повинен бути виданий розрахунковий документ установленої форми на суму проведеної операції (касовий або товарний чек, квитанція, квиток та ін.).

Розділ V Закону про РРО встановлює адміністративно-господарські штрафи до суб'єктів господарювання за непроведення розрахунків через РРО, неоформлення розрахункового документа, проведення розрахункової операції без використання розрахункової книжки в установлених випадках. Крім того, працівники суб'єктів господарювання за такі порушення притягуються до адміністративної відповідальності за ст. 155–1 КУпАП.

Підприємства (підприємці) мають право розраховуватися між собою та з фізичними особами готівкою. Але суми таких

розрахунків протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами обмежені. Платежі понад встановлені граничні суми слід проводити через банки або інших надавачів платіжних послуг, які відповідають вимогам Закону «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р. № 1591. А саме — перераховувати кошти з поточного рахунку на поточний рахунок або вносити кошти до банку чи інших надавачів платіжних послуг для подальшого їхнього перерахування на поточні рахунки.

Разом із тим, кількість підприємств (ФОП) та фізичних осіб, з якими проводять розрахунки протягом дня, не обмежується.

Суб'єкти господарювання мають право здійснювати розрахунки готівкою протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами:

між собою - у розмірі до 10000 (десяти тисяч) грн. уключно;

з фізичними особами - у розмірі до 50000 (п'ятдесяти тисяч) грн. уключно.

Суб'єкти господарювання у разі зняття готівкових коштів із поточних рахунків з метою здійснення готівкових розрахунків із фізичними особами зобов'язані надавати на запит банку підтвердні документи, на підставі яких здійснюються такі готівкові розрахунки, необхідні банку для вивчення клієнта з урахуванням ризик-орієнтованого підходу.

Платежі понад установлені граничні суми проводяться через банки або небанківські фінансові установи/юридичних осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, які в установленому законодавством порядку отримали ліцензію на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунку, шляхом переказу коштів з поточного рахунку на поточний рахунок або внесення коштів до банку чи небанківської установи для подальшого їх переказу на поточні рахунки в банку.

Кількість суб'єктів господарювання та фізичних осіб, з якими здійснюються готівкові розрахунки, протягом дня не обмежується.

Зазначене обмеження стосується також розрахунків під час оплати за товари, придбані на виробничі (господарські) потреби за рахунок готівки, одержаної за допомогою електронного платіжного засобу.

Обмеження граничної суми готівкового розрахунку 10000 (50000) грн. не поширюється на розрахунки, які здійснюються платниками податків шляхом внесення готівки до каси банку для подальшого її перерахування на рахунок отримувача.

Така норма передбачена п. 6 розд. II Положення про ведення касових операцій. Відповідно до п.п. 2 п. 58 розд. VI цього Положення готівка, що надходить до кас, повинна своєчасно та в повній сумі оприбутковуватися. Порядок оприбуткування готівки в касах, у тому числі і під час розрахунків із застосуванням реєстратора розрахункових операцій (РРО) (або розрахункових книжок (РК)), визначений п. 11 розд. II Положення про ведення касових операцій № 148.

Підпунктом 18 п. 3 розд. I цього Положення визначено, що оприбуткування готівки – це проведення суб'єктами господарювання обліку готівки в касі на повну суму її фактичних надходжень у касовій книзі/книзі обліку доходів і витрат/фіскальному звітному чеку/електронному фіскальному звітному чеку/розрахунковій квитанції.

Пунктом 12 розд. II Положення визначено, що установа/підприємство зобов'язане розробити та затвердити внутрішнім документом порядок оприбуткування готівки в касі установи/підприємства, у якому максимально врахувати особливості роботи як установи/підприємства, так і його відокремлених підрозділів (внутрішній трудовий розпорядок, режим роботи, графіки змінності, порядок та особливості здавання готівкової виручки (готівки) до банку. У випадку виходу з ладу РРО чи відключення електроенергії використовуються Книги обліку розрахункових операцій (далі – КОРО).

Згідно з п. 13 розд. ІІ Положення про ведення касових операцій суб'єкти господарювання, яким Законом України від 06 липня 1995 року № 265/95-ВР «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» надано право проводити розрахунки готівкою із споживачами без використання РРО з використанням відповідних КОРО і специфіка функціонування яких унеможливлює оформлення ними кожної операції касовим ордером (продаж проїзних і перевізних документів; білетів державних лотерей; квитків на відвідування культурно-спортивних і видовищних закладів), оприбутковують готівку наприкінці робочого дня за сукупністю операцій у цілому за робочий день з оформленням касовими документами і відображенням у КОРО або РК.

Згідно із п. 7 розділу ІІ Положення про ведення касових операцій фізичні особи мають право здійснювати розрахунки готівкою:

1) із суб'єктами господарювання протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами – у розмірі до 50000 (п'ятдесяти тисяч) грн уключно.

2) між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі до 50000 (п'ятдесяти тисяч) грн уключно.

Платежі на суму, яка перевищує 50000 грн, здійснюються шляхом переказу коштів з поточного рахунку на поточний рахунок або внесення та/або переказу коштів на поточні рахунки (у тому числі на депозит нотаріуса на окремий поточний рахунок у національній валюті).

Але ці обмеження не стосуються:

1) розрахунків суб'єктів господарювання з бюджетами та державними цільовими фондами;

2) добровільних пожертвувань та благодійної допомоги;

3) використання готівки, виданої на відрядження;

4) виплат, пов'язаних з оплатою праці;

5) використання готівкових коштів з фонду оперативно-розшукових (негласних слідчих) дій, створеного на виконання

ч. 3 ст. 24 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України».

Окрім того, потрібно враховувати правила **правила фінансового моніторингу**, який мають здійснювати зокрема й банки. Готівкова операція може бути зупинена, тобто банк може відмовити у її проведенні взагалі, або ж зажадати додаткових документів, наприклад про джерела походження даних коштів.

До таких правил відносяться наступні:

- операції з готівкою на суму **понад 5 тис. грн** потребують **обов'язкової ідентифікації особи платника.** Наприклад, це ідентифікація через банківську картку при внесенні готівки до банківського терміналу;
- операції з готівкою понад **400 тис. грн** вважається пороговою, коли банк, фінансова установа, нотаріус, інший суб'єкта фінмоніторингу мають зібрати додаткову інформацію по такій операції, якщо вона є нетиповою для платника. При цьому у такий поріг можуть бути зараховані й декілька платежів по 50000 грн, якщо у банку є підстави вважати їх єдиною, але роздрібненою операцією.

Винятки, на які правила фінмоніторингу не поширюються незалежно від суми операції:

- зняття коштів з власного рахунку;
- перекази коштів для сплат податків, зборів, ЄСВ, штрафних санкцій;
- перекази з використанням електронних платіжних засобів, наприклад банківських карт.

Форми готівкових розрахунків обумовлені правилами документального оформлення готівкових операцій.

Формалізація готівкових розрахунків виконує пасивну функцію у порівнянні з активною функцією формалізації безготівкових розрахунків. Це зумовлено тим, що формалізація готівкових розрахунків лише фіксує дані проведеної операції, тоді як формалізація безготівкових розрахунків прямо визначає механізм переказу грошових коштів.

Розрахунки з використанням РРО — це форма готівкових розрахунків у сфері торгівлі, громадського харчування і послуг, за якої підтвердження готівкової операції проводиться із застосуванням зареєстрованого, опломбованого і переведеного у фіскальний режим роботи РРО з видачею касового чека або іншого розрахункового документа (залежить від типу РРО).

Розрахунки з використанням розрахункової книжки — це форма готівкових розрахунків, за якою у випадку неможливості використання РРО (поломка, ремонт, розрахунки в гірських населених пунктах тощо) фіксація розрахункової операції проводиться з використанням належним чином зброшурованої, прошнурованої і зареєстрованої книжки, яка містить номерні розрахункові квитанції, що видаються платникові.

Розрахунки з використанням видаткового касового ордера — це форма готівкових розрахунків, за якою видача готівкових коштів з каси підприємства оформляється видатковим касовим ордером. Ця форма розрахунків застосовується в разі закупівлі сільгосппродукції у населення, повернення проданої раніше продукції власного виробництва, видачі коштів під звіт тощо.

Розрахунки з використанням прибуткового касового ордера — це форма готівкових розрахунків, за якою внесення готівки до каси підприємства оформляється прибутковим касовим ордером з видачею особі, яка внесла готівку, відривної квитанції, що підтверджує факт внесення коштів. Ця форма розрахунків застосовується в разі продажу продукції власного виробництва, а також при операціях разового або нетоварного характеру.

Розрахунки з використанням товарного чека — це форма готівкових розрахунків, за якою у випадках, установлених законодавством України, суб'єкт господарювання уповноважений проводити операції без використання реєстратора розрахункових операцій і розрахункових книжок, але на вимогу покупця оформляє товарний чек, який підтверджує дані проведеної операції.

У сфері оспорювання можуть також використовуватися інші касові документи (відомості на виплату готівки, квитанції програмно-технічних комплексів самообслуговування, відомості закупівлі сільськогосподарської продукції, інші прибуткові та видаткові касові документи), за допомогою яких відповідно до законодавства України оформляються касові операції, звіти про використання коштів, а також відповідні журнали встановленої форми для реєстрації цих документів та книги обліку.

У звичайних цивільних відносинах за участі фізичних осіб використовується **письмова розписку**. Проте не можна ототожнювати розписку із договором позики. Розписка може підтверджувати й іншу передачу готівкових коштів, наприклад, розрахунок за договором купівлі продажу, бути борговим документом за іншим договором чи підтверджувати виконання грошового зобов'язання.

Судова практика у багатьох рішеннях виробила правові позиції щодо природи розписки. Зокрема, йдеться про:

- постанова Верховного Суду України від 02 вересня 2020 року у справі № 569/24347/18 (на час пред`явлення позову та виникнення спору оригінал договору позики з розпискою позичальника про отримання суми позики, знаходився у позивача (позикодавця), що згідно з положеннями статті 545 ЦК України є одним із свідчень того, що зобов'язання з повернення позики позичальником не виконано).

- постанову Верховного Суду України від 13 грудня 2017 року у справі № 309/3458/14-ц (наявність між сторонами позикових відносин підтверджується наявним у позивача оригіналом розписки, яка підтверджує як факт отримання боржником коштів за договором позики, так і зобов'язання повернути ці кошти).

- постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 22 серпня 2019 року у справі № 369/3340/16-ц (недоведеність існування між сторонами правовідносин за договором позики, оскільки відповідно до розписки відповідач зобов'язаний

лише віддати позивачу грошові кошти після продажу земельної ділянки, а не повернути отриману в борг суму коштів).

- постанову Верховного Суду від 04 березня 2020 року у справі № 632/2209/16 (боргова розписка, яка не містить посилання на момент передання грошових коштів, а умови надання та повернення коштів є суперечливими, не може свідчити про укладання договору позики);

- постанову Верховного Суду від 18.07.2018 у справі №143/280/17 (факт виконання зобов'язання за договором позики не може доводитися поясненнями сторони та показаннями свідка).

Важливо забезпечувати складання розписки отримувачем коштів власноруч, адже в разі настання судового процесу автора написаного можна ідентифікувати за допомогою почеркознавчої експертизи.

Санкції за порушення порядку використання готівки в розрахунках обумовлені відповідальністю, передбаченою Кодексом України про адміністративні правопорушення, законодавства про запобігання легалізації «брудних» коштів, законодавства про порядок використання РРО, митним та валютним законодавством.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. В чому полягають правові підстави та джерела регулювання використання готівки в Україні?
2. Які обмеження на використання готівки в Україні передбачені чинним законодавством?
3. Визначте основний зміст порядку касових операцій в Україні
4. Класифікуйте форми готівкових розрахунків в Україні.
5. Дайте правову характеристику санкціям за порушення порядку використання готівки в Україні.

Лекція № 5

Тема
Правове регулювання безготівкових розрахунків

Мета вивчення

Вивчення правових засад безготівкових розрахунків дозволить зрозуміти сутність найбільш поширеного способу виконання грошових зобов'язань.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1. аргументувати пропозиції щодо вирішення дискусійних питань у сфері правових засад безготівкових розрахунків ;
2. застосовувати знання під час проведення наукових досліджень та застосування положень законодавства щодо безготівкових розрахунків ;
3. визначати та аналізувати новітні тенденції розвитку правової науки та практики у сфері банківських платежів;
4. порівнювати сучасні тенденції розвитку правового забезпечення безготівкових платежів в Україні та країнах ЄС.

Література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. - № 30. - Ст. 141.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. – 2003. - № 40-44. - Ст. 356.

3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. - 2003. - № 18-22. – Ст. 144.

4. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. Офіційний вісник України від 13.08.2021 — 2021 р., № 62, стор. 82, стаття 3876,

5. Про валюту та валютні операції: Закон України 21 червня 2018 року № 2473-VIII // ВВР, 2018, № 30, ст.239

6. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III // ВВР, 2001, № 5-6, ст.30

7. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III // ВВР, 2002, № 1, ст. 1Про обіг векселів в Україні: Закон от 05.04.01 // ВВР. – 2001 – N24. – ст.128.

8. Про валюту та валютні операції: Закон України 21 червня 2018 року № 2473-VIII

9. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI // ВВР, 2012, № 50, ст.564

10. Інструкція про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг, затверджена постановою Правління НБУ 29 липня 2022 року № 163 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0163500-22#Text

11. Інструкції про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні: затверджена Постанова Правління Національного банку України 25.09.2018 № 103 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103500-18#Text

12. Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними: затверджена Постановою Правління Національного банку України від 29 вересня 2022 року № 210 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0210500-22#n7

13. Інструкція про виконання міжбанківських платіжних операцій в Україні в національній валюті: затверджена Постанова Правління Національного банку України 03.03.2023 № 16

14. Конвенція ООН, якою запроваджено Одноманітний Закон про переказні векселі і прості векселі: підписана в Женеві 7 червня 1930 року

15. Уніфіковані правила та звичаї з документарних акредитивів редакції 25.10.2006 публікації № 600

16. Уніфіковані правила з інкасо редакції 1995 року

17. Уніфіковані правила з договірних гарантій МТП 1978 р., публікація МТП N 325 // http://www.cipcic-bragadin.com/wp-content/uploads/2015/09/ICC-URDG-758.pdf

Спеціальна література:

18. Господарське право: підручник / О.П. Подцерковний, В.Г. Олюха, О.О. Квасніцька та ін.; за ред. О.П. Подцерковного. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Одеса: Фенікс, 2018. – Розділ 18. – с. 490-518

19. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики. – К.: Юстиніан, 2006 – 424 с.

20. Теорія і практика грошового обігу та банківської справи в умовах глобальної фінансової нестабільності : монографія / О.В. Дзюблюк та ін. ; за ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. Тернопіль : ФОП Осадца Ю.В., 2017.298 с.

21. Schrooten, Mechthild; Varmaz, Armin (2020) : Determinants of Non-cash Payments in the Eurozone: Culture Matters, Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung, ISSN 1861-1559, Duncker & Humblot, Berlin, Vol. 89, Iss. 4, pp. 29-38, https://doi.org/10.3790/vjh.89.4.29.

22. Harasim, Janina. (2016). Europe: The Shift from Cash to Non-Cash Transactions. 10.1057/9781137541215_2.

23. Study on New Digital Payment Methods: commissioned by the European Central Bank (ECB) in September 2021 URL: https://www.ecb.europa.eu/paym/digital_euro/investigation/profuse/shared/files/dedocs/ecb.dedocs220330_report.en.pdf

План

1. Поняття безготівкових розрахунків, їх економічні та юридичні властивості.
2. Принципи безготівкових розрахунків
3. Правова характеристика розрахункових документів, відмежування від поняття платіжних інструментів та цінних паперів
4. Поняття та підстави розрахунків чеками, відмежування від вексельних розрахунків.
5. Особливості застосування векселів в господарському обігу України.
6. Особливість використання векселів в податкових відносинах.
7. Акредитив як форма розрахунків та його правова природа.
8. Форми та види акредитивів.
9. Акредитивна угода та механізм акредитивного переказу коштів.
10. Розрахунки у порядку примусового списання (стягнення).

Основний зміст

Безготівкові розрахунки *— це спосіб приймання-передачі грошового еквівалента за допомогою банківських переказів певної суми з рахунка платника на рахунок одержувача, або з каси банку на рахунок одержувача.* Як указувалося вище, згідно зі ст. 198 ГК України платежі за грошовими зобов'язаннями у сфері господарювання здійснюються за загальним правилом у безготівковій формі або в готівковій формі через установи банків.

При безготівкових розрахунках скорочуються витрати обігу внаслідок економії витрат на друк, перевезення,

зберігання грошових знаків тощо. Правильна організація безготівкового обігу сприяє пом'якшенню сезонних макроекономічних коливань. Наприклад, зростаюча в період масової заготівлі сільгосппродукції грошова маса за умови збільшення безготівкових розрахунків сільськогосподарськими підприємствами призводить до більш рівномірного її обігу. При безготівкових розрахунках створюються сприятливі умови для державного регулювання грошового обігу; поліпшується економічний стан суб'єктів господарювання, позаяк прискорюється обіг капіталу, забезпечується тісний зв'язок із банками і грошовим ринком загалом, стимулюються інвестиції.

Безготівкові розрахунки протидіють розвитку "тіньової" економіки. Зокрема, контроль за розрахунками через банки забезпечує порядок в оподаткуванні підприємств торгівлі, які при готівкових розрахунках допускають неоприбуткування частини виручки.

У теорії безготівкових розрахунків виділяється дискусія щодо суті безготівкових грошей. Прихильники однієї з точок зору розглядають записи на банківських рахунках як особливі знаки дійсних грошей, що приймають за межами банку форму готівки. Згідно з іншим підходом записи на банківських рахунках є рухом прав на гроші, є "простим правом" на одержання грошей, яке може замінювати дійсні гроші. Третя зводить безготівкові гроші до свідоцтва, що обертається за рахунками, на право одержання грошей.

Виходячи з можливості поєднувати економічний зміст і правову форму відносин банку і клієнта, найбільше визнання отримала перша з указаних точок зору, зокрема, використана в законодавстві при кваліфікації безготівкових грошей як записів на банківських рахунках.

Здійснення платежів реалізується платіжними інструкціями до банку за договором банківського рахунка. У процесі переказу грошей банк платника виступає третьою особою, яка виконує грошове зобов'язання за боржника (платника) в порядку ст. 194 ГК України (ст. 528 ЦК України). Шляхом зазначення банківських реквізитів у договорі або

рахунку-фактурі одержувач коштів (бенефіціар) указує платникові на обслуговуючий банк як на третю особу, стосовно якої має бути виконане грошове зобов'язання згідно зі ст. 195 ГК України (ст. 636 ЦК України).

Законна платіжна сила безготівкових грошей у сучасних умовах господарювання не тільки дорівнює платіжній силі готівкових грошей, а й за багатьма параметрами перевищує її (зокрема, зважаючи на відсутність обмежень за сумами і видами платежів). За законодавством України безготівкові гроші є виразом того ж законного засобу платежу, що й готівка. У ст. 3 Закону України "Про платіжні послуги" встановлено: "Грошові кошти (кошти) існують в Україні у готівковій (формі грошових знаків) та безготівковій (формі записів на рахунках) формах". Готівка (грошові знаки) і безготівкові кошти розглядаються в законодавстві як єдиний об'єкт майнових прав.

Основою правового регулювання безготівкових розрахунків є положення гл. 35 ГК України, гл. 74 ЦК України, Закон України " Про платіжні послуги" та Інструкція про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг, затверджена постановою Правління НБУ 29 липня 2022 року № 163 (далі — Інструкція НБУ про безготівкові розрахунки). Окремі розрахункові операції (наприклад, вексельні розрахунки) регламентуються в спеціальному порядку.

Принципи безготівкових розрахунків орієнтують на одноманітне застосування норм права у сфері безготівкових розрахунків.

Першим принципом безготівкових розрахунків слід назвати проведення таких розрахунків через спеціальні установи: за ст. 1088 ЦК безготівкові розрахунки провадяться через банки, небанківських надавачів платіжних послуг, в яких відкрито відповідні рахунки, якщо інше не випливає із закону та не обумовлено видом безготівкових розрахунків. Інструкція НБУ про безготівкові розрахунки також закріпила цей принцип, установивши, що безготівкові розрахунки — перерахування коштів із рахунків платників на рахунки

отримувачів, а також перерахування надавачами платіжних послуг коштів, унесених платниками готівкою, на рахунки отримувачів.

Другий принцип безготівкових розрахунків є загальне правило про вільний вибір суб'єктами господарювання умови про попередню оплату товарів (робіт, послуг) за винятком випадків, закріплених у законодавстві. Наприклад, згідно зі ст. 18 Закону України "Про страхування" в редакції від 04.10.2001 р. договір страхування набирає сили з моменту внесення першого страхового платежу. Разом із тим в бюджетних операціях попередня оплата має винятковий характер, подекуди прямо заборонений, наприклад, відповідно до постанов Кабінету Міністрів України від 04 грудня 2019 року № 1070 "Деякі питання здійснення розпорядниками (одержувачами) бюджетних коштів попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти"

Третім принципом безготівкових розрахунків є положення про те, що платежі проводяться лише тоді, коли на рахунку платника є вільні кошти, або за рахунок кредиту банку. За відсутності коштів платіжні документи банком не приймаються (за винятком оформлення кредиту). Із 2000 р. банки не здійснюють облік не сплаченої в строк заборгованості клієнтів і не ведуть картотеки (реєстр несплачених документів, крім випадків, коли це передбачено в договорі банківського рахунка. Проте при частковій наявності коштів на рахунку платежі здійснюються в межах їх залишку.

Четвертий принцип безготівкових розрахунків полягає у вимозі ст. 1087 ЦК України, ст. 51 Закону "Про банки і банківську діяльність" про їхню формалізацію шляхом використання платіжних інструментів на паперових або електронних носіях у зв'язку з необхідністю строгої фіксації обігу самого ліквідного товару — грошей.

П'ятий принцип безготівкових розрахунків — банки проводять списання коштів із рахунків клієнтів тільки за їх розпорядженням (згодою чи акцептом), окрім випадків примусового і договірного списання (див. далі).

Розрахунки між учасниками господарських відносин здійснюються на підставі платіжних інструкцій, зафіксованих в платіжних інструментах.

Фактично законодавство відмовилося від поняття розрахункового документа, адже документарне оформлення платіжної операції на сьогодні є винятком, що може випливати із договору між банком та клієнтом, але не загальним правилом. Більшість платежів здійснюються електронній формі. Отже йдеться про форму та порядок обміну платіжними інструкціями — розпорядженнями ініціатора надавачу платіжних послуг щодо виконання платіжної операції.

Згідно зі ст. 1 Закону "Про платіжні послуги" платіжний інструмент - персоналізований засіб, пристрій та/або набір процедур, що відповідають вимогам законодавства та погоджені користувачем і надавачем платіжних послуг для надання платіжної інструкції.

Електронний платіжний засіб - платіжний інструмент, реалізований на будь-якому носії, що містить в електронній формі дані, необхідні для ініціювання платіжної операції та/або здійснення інших операцій, визначених договором з емітентом.

Платіжна операція — будь-яке внесення, переказ або зняття коштів незалежно від правовідносин між платником і отримувачем, які є підставою для цього

Реквізити платіжних інструкцій, особливості їх оформлення, обробки і захисту регламентуються НБУ.

Відповідно у Національний банк визначає:

- обов'язкові реквізити платіжної інструкції та вимоги щодо їх заповнення;
- порядок виконання платіжних операцій, що включає ініціювання, прийняття до виконання та відмову від прийняття, відкликання платіжної інструкції;
- порядок виконання надавачами платіжних послуг заходів щодо арешту коштів на рахунках користувачів.

Згідно з документом надавач платіжних послуг здійснюватиме обслуговування користувачів на підставі

відповідних договорів і своїх внутрішніх документів із питань здійснення безготівкових розрахунків. Внутрішні документи надавача платіжних послуг не можуть містити положення, що суперечать вимогам законодавства України.

Надавач платіжних послуг прийматиме до виконання платіжну інструкцію / зведену платіжну інструкцію платника без обмеження її мінімальної або максимальної суми, крім випадків, передбачених законодавством України або правилами платіжної системи.

Такий надавач виконує платіжні інструкції відповідно до черговості їх надходження (крім випадків, установлених законом України) та виключно в межах залишку коштів на рахунку платника на момент надходження платіжної інструкції (крім платіжних інструкцій стягувача за примусовим стягненням).

Надавач платіжних послуг платника має право виконувати платіжні інструкції платника з урахуванням сум, що надходять на рахунок платника протягом операційного дня (поточні надходження) або за рахунок наданого платнику кредиту, якщо ці умови визначено у відповідному договорі

При розрахунках в іноземній валюті банки, виступаючи суб'єктами валютного контролю, перевіряють також підставу платежу (наявність контракту тощо).

Форми безготівкових розрахунків зумовлюють механізм розрахункових операцій (активна функція формалізації у).

Форми безготівкових розрахунків необхідно поділяти на дві групи залежно від їх співвідношення з поняттям самостійних розрахункових правовідносин: *інструментальні (прості)* та *інтегративні (комплексні)*. Першій групі властива завершена здатність без залучення інших форм реалізовувати переказ коштів з рахунка платника на рахунок одержувача. Інтегративним формам розрахунків така самостійність не властива. Вони є комплексними утвореннями і можуть бути остаточно реалізованими переважно із використанням інструментальних форм розрахунків. Проте інтегративні форми розрахунків додають вихідним господарським

відносинам додаткові властивості кредитного, організаційного й іншого характеру.

Критерій розмежування двох груп форм безготівкових розрахунків виявляється при співставленні розрахунків акцептованими акредитивами та стандартних акредитивів. У першому випадку бенефіціар, подавши певні платіжні інструкції до банку, не може отримати платіж за акредитивом без додаткової згоди (акцепту) платника. Тут акредитивна форма доповнюється процедурою одержання згоди платника на оплату за рахунок акредитива. Аналогічним чином виникає комплексність (інтегративність) акредитива, що передбачає акцепт переказного векселя (рамбурсний акредитив).

Перелік форм (видів) безготівкових розрахунків за законодавством не є вичерпним. Банки в Україні можуть здійснювати розрахунки у формах, що застосовуються в міжнародній банківській практиці (ст. 341 ГК, ст. 1088 ЦК).

Платник має право ініціювати платіжні операції за допомогою платіжного застосунку, який пропонується надавачем платіжних послуг платника, у порядку, визначеному в договорі з надавачем платіжних послуг платника.

Надавач платіжних послуг платника не несе відповідальності за платіжні операції, здійснені платником за допомогою платіжного застосунку, який ним не пропонується

Розрахунки з використанням простої платіжної інструкції — це інструментальна форма розрахунків, за якою платіж проводиться за допомогою надання платником банку, який його обслуговує, належно оформленої платіжної інструкції на переказ певної суми зі свого рахунка на рахунок одержувача коштів (***дебетовий переказ коштів із рахунку платника за його згоди***).

ЦК та ГК України не здійснюють спеціального регулювання цієї форми розрахунків. Тут діють ст.ст. 1089–1092 ЦК України.

Важливо враховувати, що розрахунки з використанням простої платіжної інструкції є основною формою безготівкових

розрахунків. Усі інші форми використовуються за спеціальною домовленістю господарюючих суб'єктів або вказівки закону (наприклад, примусове списання здійснюється інкасовими дорученнями (розпорядженнями).

Розрахунки з використанням розрахункового чека — це інструментальна форма розрахунків, за якою платник видає одержувачеві документ, що містить нічим не обумовлене розпорядження банку, який обслуговує чекодавця, переказати чекодержателю вказану в чеку суму грошей. Ця форма встановлюється ст.ст. 1102–1106 ЦК України і банківськими правилами.

Чеки застосовуються для здійснення розрахунків у безготівковій формі між юридичними особами, а також фізичними і юридичними особами з метою скорочення розрахунків готівкою за одержані товари, виконані роботи і надані послуги. У чековій формі розрахунків обов'язково беруть участь троє суб'єктів: чекодавець — особа, що здійснює платіж за допомогою чека; чекодержатель — особа, що одержує кошти за чеком; банк–емітент — банк, який обслуговує чекодавця і видає йому чекову книжку (розрахунковий чек).

Незаповнені чеки групуються в чекові книжки, обмежені гра-нич-ною сумою коштів — лімітом. Розрахункові чеки і чекові книжки є бланками суворої звітності. Без видачі чекової книжки роз-рахунковий чек може бути виданий банком–емітентом фізичній особі для разових розрахунків із підприємствами торгівлі або послуг. Термін дії чекової книжки — один рік. Чек, виданий із чекової книжки, повинен бути пред'явлений до сплати протягом 10 днів. Термін дії розрахункового чека для разового розрахунку з фізичною особою — 3 місяці. Для порівняння Уніфікований торговий кодекс США в ст. 4–404 дає 6 місяців для представлення чека до сплати.

Чек із чекової книжки виписується в момент здійснення платежу і видається чекодавцем чекодержателю за одержані ним товари (послуги). Чекодержатель здає чек у банк разом із

реєстром, що відображає сумарні (кількісні) характеристики пред'явлених до оплати чеків.

Банк-емітент може відмовитися від оплати чека у випадках, якщо чек або реєстр заповнені з порушенням правил НБУ; чек виписаний чекодавцем на суму більшу, ніж депонована (заброньована) ним на спеціальному банківському рахунку.

На відміну від векселя розрахунковий чек не є цінним папером. Видача чека не погашає грошового зобов'язання, на виконання якого він виданий (ч. 4 ст. 1102 ЦК України). У разі неоплати банком чека чекодержатель не має права вимагати примусового стягнення сум за чеком з обслуговуючого чекодавця банку. В цьому випадку чекодержатель має можливість вимагати у чекодавця не виконання "розрахункового чека", а виконання вихідного грошового зобов'язання (наприклад, щодо оплати товару).

Згідно зі ст.ст. 1105–1106 ЦК України чекодержатель зобов'язаний повідомити чекодавця про неплатіж протягом 2 робочих днів, наступних за днем здійснення протесту або інших рівнозначних актів (підтвердження неплатежу за чеком). Проте це не означає, що порушення цього обов'язку позбавляє чекодержателя права на пред'явлення до суду позову про неоплату чека. Частина 2 ст. 1105 ЦК недвозначно указує на те, що "особа, що не надіслала повідомлення у зазначений строк, не втрачає своїх прав". Єдиний наслідок, який передбачений для такої особи — "вона відшкодовує збитки, які можуть статися внаслідок неповідомлення про несплату чека", але розмір відшкодуванння "не може перевищувати суму чека". Такі збитки можуть виникнути в чекодавця у зв'язку з неможливістю своєчасно пред'явити вимоги до свого банку внаслідок визнання його банкрутом, ліквідації тощо.

Розрахунки акредитивом — це інструментальна форма розрахунків, при якій банк–емітент (банк, що відкрив акредитив) за дорученням клієнта (платника — заявника акредитива) зобов'язується здійснити платіж одержувачеві (бенефіціару) після одержання визначених в акредитиві

документів. Останні, як правило, — товаротранспортні документи, які підтверджують факт виконання товарного зобов'язання перед платником. Банк-емітент може доручити іншому банку (виконуючому банку) здійснити платіж.

Ця форма розрахунків, окрім ст.ст. 1093–1098 ЦК України регламентується також Інструкцією НБУ про безготівкові розрахунки й Уніфікованими правилами і звичаями для документарних акредитивів у редакції 2007 року, публікації Міжнародної торговельної палати № 600 (далі — УПДА). При вказівці на підстави платежу за акредитивом застосовується поняття "проти документів", що означає "після надання документів".

Види акредитивів достатньо різноманітні. За забезпеченістю коштами платника вони поділяються на:

а) покритий акредитив, за якого своєчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку;

б) непокритий акредитив, оплата за яким гарантується банком–емітентом за рахунок банківського кредиту.

За можливістю дострокового відкликання невиконаного акредитива вони поділяються на:

а) відкличний акредитив, який може бути замінено або анульовано банком–емітентом без попереднього узгодження з бенефіціаром;

б) безвідкличний акредитив, який може бути замінений або анульований тільки з відома бенефіціара, на користь якого він відкритий.

У разі відсутності вказівки в акредитиві він вважається безвідкличним.

Чинна Інструкція НБУ про безготівкові розрахунки, так само як і УПДА, не встановлює граничний термін, на який може бути відкритий акредитив.

Акредитив може бути депонованим (розміщеним) у банку бенефіціара або в банку платника — згідно з умовами акредитива.

Інструкція НБУ не містить заборони щодо переадресації акредитива, тобто акредитив може призначатися для розрахунків із кількома бенефіціарами. Це відповідає ст. 54

УПДА, що передбачає переказний (трансферабельний) акредитив. Останній дозволяє торговому посередникові передати своє право на одержання коштів за акредитивом (як правило, за винятком посередницької націнки) третій особі (фактичному постачальникові).

Для виконання акредитива бенефіціар надає виконуючому банку документи, передбачені умовами акредитива. Але банк не перевіряє відповідність документів фактично проведеним операціям (наприклад, не перевіряє прибуття вантажу в місце призначення). Документи перевіряються лише за формальними ознаками (їх склад, реквізити, наявність певних даних, підписів тощо). Саме тому УПДА веде мову про "документарний" акредитив.

Розрахунки по інкасо (з використанням інкасового доручення) характеризуються тим, що банк (банк–емітент) за дорученням клієнта здійснює дії з одержання від платника платежу та/або акцепту платежу (наприклад, з одержання акцепту переказного векселя).

Розрахунки по інкасо можуть бути ***трьох видів***, два з яких є інкасо документів, що не вимагають згоди платника і одне — передбачає таку згоду. Розглянемо ці види інкасо.

Розрахунки по інкасо документів, що вимагають згоди платника, є інтегративною формою розрахунків, за якою одержувач коштів доручає банку, який його обслуговує, отримати грошовий платіж від платника після надання ("проти") комерційних документів або в результаті інших інструкцій.

У господарському обороті України поширене інкасо чеків і векселів, коли банки беруть на себе зобов'язання здійснити комплекс заходів щодо представлення цих документів до оплати платникам у необхідні строки і порядку, зокрема з виконанням супутніх процедур (наприклад, протесту в неплатежі).

Основою регламентації інкасової форми розрахунків є нормативні акти НБУ, а також Уніфіковані правила по інкасо в редакції 1995 року, публікації Міжнародної торгової палати № 550.

Розрахунки по інкасо в порядку примусового списання (стягнення) — це специфічна інструментальна форма розрахунків, за якою у випадках, установлених законами України, банк здійснює платіж із рахунка платника, поза його волевиявленням, на підставі платіжної вимоги одержувача.

Відповідно до Інструкції НБУ про безготівкові розрахунки ця форма розрахунків іменується «платіжної операції під час дебетового переказу коштів із рахунку платника без його згоди або примусове списання (стягнення) коштів. Ініціатором такої платіжної операції є орган державної виконавчої служби (державні виконавці)/приватні виконавці та/чи контролюючий орган (стягувач)

Правовою основою для такої форми розрахунків служить ч. 2 ст. 1071 ЦК України, Закон України "Про виконавче провадження", що встановлюють виняткові випадки стягнень (списань) коштів із банківських рахунків платника без їх на те згоди. Йдеться про виняток із правила ст. 1071 ЦК України про списання коштів із банківського рахунка особи лише з її згоди (розпорядження).

Примусові списання здійснюються для реалізації виконавчих документів у таких випадках:

1) ч. 2 ст. 1071 ЦК України передбачає можливість списання коштів із банківського рахунка клієнта на підставі рішення суду, а також у випадках, установлених договором банку з клієнтом;

2) полженнями Закону України "Про виконавче провадження" — в порядку виконавчого провадження.

Перелік виконавчих документів визначається Законом "Про виконавче провадження", зокрема рішення комісій з трудових спорів, виконавчі написи нотаріусів тощо.

Розрахунки по інкасо в порядку договірного списання є самостійною інструментальною формою розрахунків стосовно примусового списання (стягнення) коштів.

Стаття 1071 ЦК України передбачає можливість списання банком коштів із рахунка клієнта без його розпорядження на підставі укладеного між ними договору (а не договору клієнта з іншими особами). Тому одержувач має

право ініціювати договірне списання лише в разі, коли в договорі банківського рахунка його контрагента обумовлена умова про договірне списання.

У договорі між клієнтом і банком, який його обслуговує, може передбачатися, наприклад, договірне списання плати за розрахунково–касове обслуговування. Тут сам банк виступає ініціатором списання.

Розрахунки, основані на заліку взаємної заборгованості, — це інтегративна форма розрахунків, за якою взаємні зобов'язання боржників і кредиторів один до одного погашаються в рівновеликих сумах, а на різницю здійснюється платіж на загальних підставах, тобто з використанням платіжного доручення, чека або векселя.

Правова основа таких розрахунків — ст.ст. 601–603 ЦК, ст.ст. 203, 341 ГК України, що встановлюють припинення зобов'язання заліком зустрічної однорідної вимоги, термін якої настав, або термін якої не вказаний, або визначений моментом вимоги.

У випадках, указаних у законі, наприклад, у разі спливу позовної давності, залік зустрічних вимог не допускається.

При тлумаченні наведених норм слід виходити з того, що зустрічність вимог передбачає одночасну участь сторін у двох зобов`язаннях, де кредитор за одним зобов`язанням є боржником в іншому. Тобто, сторони одночасно беруть участь у двох зобов`язаннях, і при цьому кредитор за одним зобов`язанням є боржником за іншим, і навпаки. Що ж до однорідності вимог, то вона визначається їхньою правовою природою та матеріальним змістом (вираженням) і не залежить від підстав, що зумовили виникнення зобов`язань. Це означає, що вимоги вважаються однорідними, якщо зобов`язання сторін стосовно одна до одної мають бути виконані однаково, тоді як підстави виникнення зобов`язань можуть бути різними (Постанова Верховного Суду від 29.07.2021 у справі № 817/1200/15).

Структурованим видом заліку взаємних вимог учасників платежів слід визнавати кліринг, під яким у ст. 1 Закону "Про платіжні послуги" розуміється механізм, що включає

збирання, сортування, реконсиляцію та проведення взаємозаліку зустрічних вимог учасників платіжної системи, а також обчислення за кожним із них сумарного сальдо за визначений період часу між загальними обсягами вимог та зобов'язань.

Розрахунки векселем — це ще одна інтегративна форма розрахунків, за якою замість грошового зобов'язання, заснованого на вихідному товарному відношенні, учасники розрахунків оформляють безумовне і абстрактне грошове зобов'язання однієї особи сплатити іншій після настання строку певну суму. Інтегративність тут зумовлена, *по-перше*, поєднанням у векселі кредитного і розрахункового інструменту, *по-друге*, застосуванням при погашенні векселя інших форм розрахунків — платіжного доручення, акредитива тощо.

Безумовність векселя означає, що зобов'язання щодо платежу за векселем повинне бути простим і не обтяженим якими–небудь умовами і застереженнями. Абстрактність векселя означає його відірваність від вихідного правочину як текстуально, так за суттю, коли боржник не має права захищатися проти добросовісного векселедержателя запереченнями, заснованими на дефектах і невиконанні операції, яка передує видачі або передачі векселя. Вексельне зобов'язання цілком втілене в документі строгої форми — векселі. Для стягнення боргу за векселем не вимагається інших доказів; вексель не може бути знесилений ні запереченнями про безпідставність його видачі, ні запереченнями про здійснений платіж [1]. Такий висновок підтверджується правилом ч. 2 ст. 198 ЦК України про те, що відмова від виконання зобов'язання, посвідченого цінним папером, із посиланням на відсутність підстави зобов'язання або на його недійсність не допускається.

Основу регламентації вексельних операцій в Україні складають вищенаведені Закон "Про обіг векселів в Україні" від 05.04.2001 р. № 2374–III, Женевська конвенція від 1930

[1] Мороз Ю.Н. Вексельное дело. — К.: Наукова думка; Лад, 1996. — С. 18.

року № 358, що встановлює Уніфікований закон про переказний вексель та простий вексель; Закон України "Про цінні папери та фондовий ринок", Указ Президента України "Про сплату державного мита за вексельні бланки" від 02.11.93 р. № 504/93; Положення про вимоги до стандартної (типової) форми виготовлення вексельних бланків, затверджене рішенням Нацкомфінпослуг від 03.09.2013 № 1681; Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України, затверджене постановою Правління НБУ від 16.12.2002 р. № 508.

Найбільш істотні *особливості застосування векселів* у господарському обігу України у порівнянні з Женевською конвенцією 1930 року полягають у наступному: (1) векселі не можуть видаватися як попередня оплата за товари (роботи, послуги), не можуть використовуватися як внесок до статутного фонду господарських товариств; (2) векселі, крім фінансових банківських, повинні оформлятися на бланках з відповідним ступенем захисту; (3) платіж за векселем на території України допускається тільки безготівковим шляхом тощо.

Залежно від того, платіж за векселем проводиться безпосередньо векселедавцем, або за його дорученням ("переказом") іншою особою (акцептантом, його боржником), векселі поділяються на *прості та переказні (тратти)*.

При переказному векселі фактично відбувається відступлення векселедавцем векселедержателеві вимоги до третьої особи, яка стає платником за векселем. Проте, на відміну від відступлення вимоги (ст. 195 ГК і ст. 516 ЦК України), платник за переказним векселем має дати згоду на платіж новому кредиторові, тобто акцептувати вексель. Це пов'язано з абстрактним характером векселя. Адже платник за векселем утрачає право висувати проти нового кредитора заперечення, що він мав проти первісного кредитора.

Право одержання платежу за векселем (як за простим, так і за переказним) векселедержатель має право передати іншій особі, що стає таким чином новим векселедержателем.

Така передача оформляється передавальним написом (індосаментом) на звороті векселя або на додатковому листі до нього (алонжі).

Для одержання платежу векселедержатель має пред'явити вексель платникові до оплати в строк платежу за векселем.

При неодержанні платежу за векселем векселедержатель зобов'язаний засвідчити цей факт шляхом оформлення в нотаріальному порядку **протесту** в неоплаті. Згідно з Законом "Про обіг векселів в Україні", векселі для здійснення протесту в неоплаті приймаються нотаріусами в день платежу або два наступних робочих дні (на відміну від Женевської конвенції 1930 року, де такий термін визначений днем, наступним після дати платежу за векселем, але не пізніше 12 години наступного після цього терміну дня).

Тільки опротестований вексель вважається виконавчим документом (документом із виконавчим написом) і може бути пред'явлений державному виконавцю для примусового стягнення коштів із боржника. Неопротестований вексель втрачає властивості векселя і розглядається звичайною розпискою, яка може бути покладена в основу позову до суду про стягнення грошового боргу.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. У чому полягає поняття безготівкових розрахунків, їх економічні та юридичні властивості?
2. Обґрунтуйте принципи безготівкових розрахунків
3. Надайте поняття та підстави розрахунків чеками, відмежуйте від вексельних розрахунків.
4. У чому полягають особливості застосування векселів в господарському обігу України?
5. Надайте характеристику механізму акредитиву як форми розрахунків.
6. Охарактеризуйте розрахунки у порядку примусового списання (стягнення).

Лекція № 6

Тема
Особливості окремих видів грошових зобов'язань

Мета вивчення

надати уявлення та сформувати систему знань про особливості правового регулювання окремих видів грошових зобов'язань.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1) готувати юридичні документи щодо виникнення, зміни та припинення окремих видів грошових зобов'язань
2) аналізувати та синтезувати положення законодавства України та зарубіжних країн у сфері окремих видів грошових зобов'язань
3) використовувати в правозастосовній діяльності положення законодавства щодо окремих видів грошових зобов'язань.

Література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. - № 30. - Ст. 141.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. – 2003. - № 40-44. - Ст. 356.

3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. - 2003. - № 18-22. – Ст. 144.

4. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України в редакції № 1776-III від 01.06.2000 //ВВР. – 2000. – № 38. – ст.315.

5. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. Офіційний вісник України від 13.08.2021 — 2021 р., № 62, стор. 82, стаття 3876, код акта 106369/2021

6. Про обіг векселів в Україні: Закон от 05.04.01 // ВВР. – 2001 – N24. – ст.128.

7. Про валюту та валютні операції: Закон України 21 червня 2018 року № 2473-VIII // ВВР, 2018, № 30, ст.239

8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III // ВВР, 2001, № 5-6, ст.30

9. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III // ВВР, 2002, № 1, ст. 1

10. Про споживче кредитування: Закон України від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII// ВВР, 2017, № 1, ст.2.

11. Про страхування: В редакції Закону № 2745-III від 04.10.2001 // ВВР, 2002, № 7, ст.50ВВР, 1996, № 18, ст. 78

12. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001р. // ВВР. - 2001. - № 12. - Ст. 64.

13. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України від 22.12.1998 р. // ВВР. – 1999. - № 9-10. - ст.65.

14. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльносіт: Закон України у редакції від 22.12.2011р. // ВВР, 2012, N 29, ст.345

Спеціальна література:

15. Господарське право: підручник / О.П. Подцерковний, В.Г. Олюха, О.О. Квасніцька та ін.; за ред. О.П. Подцерковного. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Одеса: Фенікс, 2018. – Розділ 18. – с. 490-518

16. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики. – К.: Юстиніан, 2006 – 424 с.

17. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1E6E164907ADC7BBC2257B7C004A74D2

18. Короєд, С. О. (2022). Проценти при порушенні договору грошової позики (кредиту) в світлі висновків Конституційного Суду України. *Київський часопис права*, (2), 20-25. https://doi.org/10.32782/klj/2022.2.3

19. Бабаскін А. Ю. Кредитні відносини у цивільному праві України. К.: ТАЛКОМ, 2018.570 с.

20. Огляд за результатами вивчення судової практики вирішення господарськими судами спорів, що виникли з договорів страхування: За період 01.01.2018 - 30.06.2019 : Верховний Суд https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_KGS_2018_2019.pdf

21. Амеліна А. С. Поняття та ознаки страхового договору / А. С. Амеліна. // Правова просвіта. - 2017. - № 12. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravprs_2017_12_6.

22. Чепис О. І. Сутність факторингу та його переваги над іншими фінансовими інструментами / О. І. Чепис, А. І. Юска // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. - 2017. - Вип. 44(1). - С. 108-112. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_44(1)__26.

23. Дерев'янко С. І. Факторинг в Україні: стан та перспективи розвитку. Міжнародний мультидисциплінарний журнал «ΛΌГОΣ. Мистецтво наукової думки» - №10 – 2020. URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2617-7064/article/view/788/807

План

1. Кредитний договір, його правова природа, види та порядок виконання.
2. Особливість правового регулювання договору споживчого кредитування.
3. Договір факторингу.
4. Договір страхування.
5. Відшкодування збитків (шкоди) як вид грошового зобов'язання.

6. Штрафні санкції як окремий вид грошових зобов'язань та їх особливість у сфері господарювання.

Основний зміст

Серед особливих видів грошових зобов'язань можна виділити зобов'язання регулятивного та охоронювального характеру.

До перших можна віднести різноманітні зобов'язання, що гуртуються на виокремленому регулювання зобов'язань однієї особи передати іншій особі певну суму грошових коштів, не пов'язаному із правопорушеннями. Другі – випливають з правопорушень.

Кредитний договір є одним із найпоширеніших інституціолізованих форм грошових зобов'язань.

Кредит може бути комерційним та банківським залежно від суб'єкта, що його надає. Комерціний кредит існує при визначенні порядку продажу товарів (робіт чи послуг) з відстроченням платежу чи у відстрочку.

Зокрема, відповідно до ст. 694 ЦК договором купівлі-продажу може бути передбачений продаж товару в кредит з відстроченням або з розстроченням платежу. Товар продається в кредит за цінами, що діють на день продажу. Зміна ціни на товар, проданий в кредит, не є підставою для проведення перерахунку, якщо інше не встановлено договором або законом. Договором купівлі-продажу може бути передбачений обов'язок покупця сплачувати проценти на суму, що відповідає ціні товару, проданого в кредит, починаючи від дня передання товару продавцем. Якщо покупець прострочив оплату товару, проданого в кредит, продавець має право вимагати повернення неоплаченого товару. З моменту передання товару, проданого в кредит, і до його оплати продавцю належить право застави на цей товар.

В свою чергу відповідно до ст. 695 ЦК договором про продаж товару в кредит може бути передбачено оплату товару з розстроченням платежу. Якщо покупець не здійснив у встановлений договором строк чергового платежу за

проданий з розстроченням платежу і переданий йому товар, продавець має право відмовитися від договору і вимагати повернення проданого товару. До договору про продаж товару в кредит з умовою про розстрочення платежу застосовуються за аналогією положення щодо продажу товарів з відстроченням платежу.

Договір банківського кредиту має свої особливості, пов'язані із більш жорстким регулюванням діяльності банківських установ, зокрема у контексті їх відносин із фізичними особами. Ці положення закріплені у ст.ст. 1054-1057-1 ЦК України, Законі «Про банки і банківську діяльність». Наприклад, банкам забороняється надавати кредити для придбання власних цінних паперів. Використання цінних паперів власної емісії для забезпечення кредитів допускається лише з дозволу НБУ. Банк зобов'язаний при наданні кредитів дотримуватися основних принципів кредитування, зокрема перевіряти кредитоспроможність позичальників і наявність забезпечення кредитів, дотримуватися встановлених НБУ вимог щодо концентрації ризиків. Банк не може надавати кредити під процент, ставка якого є нижчою від процентної ставки за кредитами, які бере сам банк, і процентної ставки, що виплачується ним за депозитами. Виняток можна робити лише у разі, якщо при здійсненні такої операції банк не матиме збитків. Банк має право видавати бланкові (незабезпечені) кредити за умови додержання економічних нормативів. Надання безпроцентних кредитів забороняється, за винятком передбачених законом випадків.

Відповідно до ст. 1056-1 ЦК Процентна ставка за кредитом може бути фіксованою або змінюваною. Тип процентної ставки визначається кредитним договором. Розмір процентів, тип процентної ставки (фіксована або змінювана) та порядок їх сплати за кредитним договором визначаються в договорі залежно від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозицій, які склалися на кредитному ринку, строку користування кредитом, розміру облікової ставки та інших факторів на дату укладення

договору. Фіксована процентна ставка є незмінною протягом усього строку кредитного договору. Встановлений договором розмір фіксованої процентної ставки не може бути збільшено кредитодавцем в односторонньому порядку. Умова договору щодо права кредитодавця змінювати розмір фіксованої процентної ставки в односторонньому порядку є нікчемною.

ЦК встановлює застереження від свавільного визначення змінюваної процентної ставки по кредиту, що стає на заваді зловживанням банківських установ. Зокрема, якщо інше не встановлено законом, у разі застосування змінюваної процентної ставки кредитодавець самостійно, з визначеною у кредитному договорі періодичністю, має право збільшувати та зобов'язаний зменшувати процентну ставку відповідно до умов і в порядку, встановлених кредитним договором. Кредитодавець зобов'язаний письмово повідомити позичальника, а в разі збільшення процентної ставки - поручителя та інших зобов'язаних за договором осіб про зміну процентної ставки протягом 15 календарних днів, що настають за днем, з якого застосовується нова ставка. У разі незгоди позичальника із збільшенням процентної ставки позичальник зобов'язаний погасити заборгованість за договором у повному обсязі протягом 30 календарних днів з дня отримання повідомлення про збільшення процентної ставки. З дня погашення заборгованості за кредитним договором у повному обсязі зобов'язання сторін за таким договором припиняються. При цьому до моменту повного погашення заборгованості, але не більше 30 календарних днів з дати отримання повідомлення про збільшення процентної ставки, застосовується попередній розмір процентної ставки.

У кредитному договорі встановлюється порядок розрахунку змінюваної процентної ставки із застосуванням погодженого сторонами індексу. Порядок розрахунку змінюваної процентної ставки повинен забезпечувати точне визначення розміру процентної ставки за кредитом на будь-який момент часу протягом строку дії кредитного договору. Кредитодавець не має права змінювати встановлений

кредитним договором порядок розрахунку змінюваної процентної ставки без згоди позичальника.

Індекс, що використовується у формулі визначення змінюваної процентної ставки, повинен відповідати таким вимогам:

1) поточне значення індексу повинно періодично, але не рідше одного разу на місяць, публікуватися в медіа або оприлюднюватися через інші загальнодоступні регулярні джерела інформації. Кредитний договір повинен містити посилання на джерело інформації про відповідний індекс;

2) індекс повинен ґрунтуватися на об'єктивних індикаторах фінансової сфери, що дозволяють визначити ринкову вартість кредитних ресурсів;

3) значення індексу повинно встановлюватися незалежною установою з визнаною діловою репутацією на ринку фінансових послуг.

Водночас споживчий кредит є окремим інститутом, врегульованим Законом України «Про споживче кредитування».

Споживчий кредит - це вид кредитного договору, за яким кредитодавець зобов'язується надати споживчий кредит у розмірі та на умовах, встановлених договором, а споживач (позичальник) зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти на умовах, встановлених договором.

Закон встановлює випадки, які мають ознаки споживчого кредиту, але не кваліфікуються такими. Наприклад, це

- договори, що містять умову про споживчий кредит у формі кредитування рахунку зі строком погашення кредиту до одного місяця, та кредитні договори, що укладаються на строк до одного місяця;
- договори позики, що не передбачають сплати процентів чи будь-яких інших платежів за користування наданими за такими договорами грошовими коштами;
- кредити, що надаються за договорами, укладеними в результаті врегулювання спору шляхом укладання мирової угоди, затвердженої судом;

- кредити, що надаються ломбардами у разі передання предмета застави на збереження ломбарду, за умови що зобов'язання споживача обмежуються вартістю предмета застави тощо.

Споживач має право в будь-який час повністю або частково достроково повернути споживчий кредит, у тому числі шляхом збільшення суми періодичних платежів. Споживач у разі дострокового повернення споживчого кредиту сплачує кредитодавцю проценти за користування кредитом та вартість усіх послуг, пов'язаних з обслуговуванням та погашенням кредиту, за період фактичного користування кредитом.

Законом встановлено особливості відповідальності споживача за договором про споживчий кредит

Зокрема, договорах про споживчий кредит пеня за невиконання зобов'язання щодо повернення кредиту та процентів за ним не може перевищувати подвійної облікової ставки Нацбанку, що діяла у період, за який сплачується пеня, та не може бути більшою за 15 % суми простроченого платежу. Сукупна сума неустойки (штраф, пеня) не може перевищувати половини суми, одержаної споживачем за таким договором, і не може бути збільшена за домовленістю сторін.

Факторинг – це операція з переуступки одним кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредиторові.

За договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов’язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (у будь-який передбачений договором спосіб), а клієнт відступає або зобов’язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) (відповідно до статті 1077 Цивільного кодексу України).

Конструкція «передає або зобов’язується передати» стосовно права грошової вимоги при факторингу є

недостатньо точним з урахуванням того, що фактор може й не передавати жодних коштів в розпорядження іншої сторони, а лиши закривати за аналогією із кредитним договором заборгованість, що виникла у покупця певної продукції (робіт та послуг).

У Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг передбачено, що постачальник відступає або може відступати фактору право грошової вимоги, яке випливає з договорів купівлі-продажу товарів, укладених між постачальником та його покупцями (боржниками), крім договорів купівлі-продажу товарів, придбаних в першу чергу для їхнього особистого, сімейного або домашнього використання.

Відповідно до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг фактор має виконувати принаймні дві з таких функцій:

- фінансування постачальника, включаючи надання позики та здійснення авансових платежів;
- ведення обліку (головної бухгалтерської книги) щодо дебіторської заборгованості;
- пред'явлення до сплати грошових вимог;
- захист від несплат боржників.

Боржники повинні бути повідомлені про відступлення права грошової вимоги.

На жаль на сьогодні не сформувалася єдина судова практика щодо відмежування факторингу від цесії (відступлення права вимоги за ч. 3 ст. 512 ЦК). Проблема полягає у тому, що окремі боржники намагають спростувати дійсність договору відступлення права вимоги тим, що це є факторингом, а тому факто повинен мати ліцензію на надання фінансових послуг.

Найбільш перспективною видається розмежування факторингу та цесії за спеціальним суб'єктом: якщо відступлене право вимоги отримає фінансова установа – це факторинг, якщо нефінансова установа – цесія (О.П. Подцерковний, Б.П. Карнаух тощо). Інша думка (І.В. Спасибо-Фатєєва, О.А. Беляневич) передбачає встановлення багатьох кваліфікуючих ознак факторингу у

кожному конкретному випадку. Зокрема можна говорити про те, що купівля-продаж майнового права вимоги при цесії належить до групи договорів про придбання майна у власність, а факторинг є договором про надання послуг фінансовою установою. Мета договору купівлі-продажу — отримання майна у власність, тобто набуття права вимоги за переданими боргами, а мета договору факторингу — отримання клієнтом коштів у вигляді фінансування. Предметом першого можуть бути будь-які речі, а факторингу — лише гроші. Об'єктом правовідносин у договорі купівлі-продажу є дії з передання майна у власність, а у випадку з факторингом — послуги з фінансування, в обмін на які клієнт передає право вимоги. Проблема реалізації останнього підходу – неможливість забезпечення одноманітної практики застосування факторингу та унеможливлення обігу боргів за участі нефінансових установ, що звужує свободу інвестиційної діяльності та шкодить економці.

Страхування як вид грошового зобов'язання.

Слово «страхування» має латинське походження. У його основі слова "securus" і "Sine cura", які означають «безтурботний». Звідси страхування містить у собі ідею запобігання, захисту і безпеки. Найбільш визнаним є уявлення про страхування як про «систему відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що формуються зі сплачуваних ними страхових внесків (страхових премій, платежів)».

Також страхування розглядається як «система економічних відносин, сукупність форм і методів формування цільових грошових фондів та їх використання для відшкодування збитків за різних несприятливих умов (страховий випадок), а також на надання допомоги громадянам та (або) їх сім'ям при настанні певних подій у їхньому житті (травми, інвалідність, смерть і т. п.)».

Сьогодні відносини зі страхування регулюються ГК і ЦК України, законами України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про

ліцензування видів господарської діяльності». Систему спеціального законодавства складає Закони України «Про страхування» в редакції від 04.10.2001 р., «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 09.02.2012 р., Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р., «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в редакції Закону від 21.09.2022, «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. в редакції від 21.02.2018 р., «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р., «Про цивільну відповідальність за ядерний збиток та її фінансове забезпечення» від 13.12.2001 р., «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р., «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01.07.2004 р. та інші.

Закон України «Про страхування» визначає страхування як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій).

ЦК України визначення страхування не містить, а передбачає поняття договору страхування в ст. 979: «За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору».

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про страхування» формами страхування є добровільне та обов'язкове страхування.

Страхові правовідносини між страховиками і страхувальниками можуть бути позадоговірними, тобто

обов'язковими для сторін через закон, і договірними, які виникають через волевиявлення суб'єктів господарювання щодо змісту договору страхування. Звідси на практиці розрізняють два види страхування: обов'язкове і добровільне.

Під обов'язковим страхуванням розуміється обов'язок внесення відповідним колом страхувальників фіксованих страхових платежів, коли необхідність відшкодування матеріального збитку або надання грошової допомоги зачіпає інтереси не тільки конкретного страховика, а й інтереси держави. Іншими словами, обов'язкова форма страхування поширюється на пріоритетні об'єкти страхового захисту. Тому соціальне та медичне страхування, особисте страхування від нещасних випадків на транспорті, страхування засобів водного транспорту та майна, переданого в концесію, і багато що інше відноситься до обов'язкового страхування.

Добровільне страхування — це страхування, здійснюване на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, які встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог законодавства. Конкретні умови страхування визначаються при укладенні договору страхування.

Види добровільного страхування, на які видається ліцензія, визначаються згідно з прийнятими страховиком правилами (умовами) страхування, зареєстрованими Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

У Законі передбачений двадцять п'ять видів добровільного страхування і цей перелік не є вичерпним.

Обов'язкове страхування як у галузі державного соціального страхування, так і в індивідуальному страхуванні зумовлене ризиками, пов'язаними з життям, утратою працездатності або з виникненням таких збитків, які не можуть бути відшкодовані окремою особою. В обов'язковому страхуванні відношення між страховиком і страхувальником виникають відповідно до закону, а страхування здійснюється

на основі відповідних законодавчих актів, якими передбачений перелік об'єктів, що підлягають страхуванню, перелік страхових подій і винятки з них, максимальні страхові тарифи і мінімальні страхові суми, рівень страхового забезпечення й інші істотні моменти. Принцип обов'язковості однаково поширюється і на страховика, і на страхувальника. Страховик повинен обов'язково застрахувати передбачений законодавством об'єкт, а страхувальник зобов'язаний прийняти до страхування відповідні об'єкти, не маючи права відмовити в цьому.

Метою обов'язкового страхування є підвищення соціальної захищеності окремих категорій громадян, посилення стабільності в економіці завдяки раціональному використанню страхових фондів, розширення кола страховиків і помітне зниження на цьому фоні страхових платежів.

Стаття 7 Закону України «Про страхування» містить перелік видів страхування, які є обов'язковими, цей перелік є вичерпним і налічує 42 види.

Грошове зобов'язання у формі відшкодування збитків — найважливіший вид охоронюваного грошового зобов'язання.

Важко не погодитися з думкою науковців про те, що відшкодування (компенсація) збитків, яке застосовується традиційно "за правом справедливості", є найбільш юридично універсальним і дієвим способом правового захисту потерпілої сторони в господарських правовідносинах.

Суть цього зобов'язання відбита у ст. 20 ЦК та ст. 224 ГК України

За ст. 22 ЦК особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо), якщо інше не встановлено законом.

Ст. 224 ГК України передбачає, що учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або встановлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено. *Під збитками в цьому разі розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона отримала б у разі належного виконання зобов'язання або дотриманні правил здійснення господарської діяльності іншою стороною.*

Вітчизняна і зарубіжна науково-правова література, присвячена питанням стягнення збитків, майже неосяжна. Відповідні дослідження проводилися представниками науки господарського, цивільного, адміністративного, фінансового й інших галузей права.

Як правило, стягнення збитків не є майновою санкцією завчасно визначеного розміру (хоча сторони і можуть його заздалегідь погоджувати згідно з ч. 5 ст. 225 ГК України). Саме з цим пов'язується універсальність її застосування в горизонтальних і у вертикальних відносинах, у договірних і в

позадоговірних зобов'язаннях. Будучи закріпленою в законі, така санкція не потребує договірного встановлення. Тим часом це непроста в застосуванні форма господарсько-правової відповідальності: складно довести факт заподіяння збитків і їх розмір (збитки можуть виникнути через значний проміжок часу, відсутня досконала методика розрахунку розміру збитків); необхідно довести наявність усіх чотирьох елементів складу правопорушення — протиправну поведінку особи, що заподіяла збитки, їх наявність, склад і розмір, причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяними збитками, вину порушника (якщо інше не передбачене законом або договором).

Слід ураховувати, що поняття "збитки", яке вживається в юриспруденції, дещо відрізняється від аналогічного поняття, яким оперує економічна наука і реальна господарська практика. Збитки як економічна категорія не обов'язково виникають у результаті правопорушення, тоді як категорія юридична збитки є негативними наслідками в майновій сфері потерпілого, що викликаються певною неправомірною поведінкою. Іншою мовою, сума збитків у договірному праві відображає негативну різницю не у вартості майна (фінансовий результат діяльності) на кінець і початок певного періоду (що має місце в економіці), а у вартості майна, яке належить стороні, потерпілій від порушення контрагентом умов договору, в реальній дійсності, і очікуваною вартістю майна, яка могла б мати місце, якби боржник належним чином виконав свої договірні зобов'язання.

Особливості стягнення шкоди у сфері господарювання у порівнянні із положеннями ЦК загалом окреслені в Роз'ясненні Вищого господарського суду України "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди" від 01.03.94 р. у редакції Рекомендацій президії від 29.12.2007 р. Зокрема, зазначається необхідність "враховувати особливості стягнення збитків за завдану неправомірними діями шкоду, передбачені спеціальними нормами ГК України (частина

третя статті 249, частина перша статті 39, частина перша статті 153, частина перша статті 159, частина третя статті 162, частина друга статті 178, частина друга статті 216)", використання відповідних методик тощо.

Ст. 225 ГК передбачає, що до складу збитків, які підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

— вартість утраченого, пошкодженого[2] або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

— додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єк-там, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків унаслідок порушення зобов'язання іншою стороною;

— неодержаний прибуток (утрачена вигода), на який сторона, що зазнала збитки, мала право розраховувати в разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

— матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

У ст. 226 ГК України визначаються *умови і порядок відшкодування збитків у сфері господарювання*. Зокрема, не підлягають відшкодуванню збитки, заподіяні правомірною відмовою зобов'язаної сторони від подальшого виконання зобов'язання.

При невиконанні зобов'язання про передачу індивідуально-визначеної речі (речей, визначених родовими ознаками) управнена сторона має право вимагати відбирання цієї речі (речей) у зобов'язаної сторони або відшкодування збитків.

При невиконанні зобов'язання виконати певну роботу (надати послугу) управнена сторона має право виконати цю роботу самостійно або доручити її виконання (надання послуги) третім особам, якщо інше не передбачене законом або зобов'язанням, і вимагати відшкодування збитків, заподіяних невиконанням зобов'язання.

[2] Точніше казати про вартість відновлення пошкодженого майна.

У разі заподіяння збитків одночасно кількома учасниками господарських відносин кожен із них зобов'язаний відшкодувати збитки суб'єктові, якому заподіяні збитки, в солідарному порядку відповідно до вимог ЦК України й інших законів.

Учасник господарських відносин, який відшкодував збитки, має право стягнути збитки з третіх осіб у порядку регресу. Державні (комунальні) підприємства за наявності підстав не тільки мають право, а й зобов'язані вжити заходів щодо стягнення збитків у порядку регресу з інших суб'єктів господарювання або стягнути збитки з винних працівників підприємства відповідно до вимог законодавства про працю.

Особливі правила передбачені у ст. 229 ГК України для відшкодування збитків у разі порушення грошових зобов'язань. Учасник господарських відносин у цьому разі не звільняється від відповідальності через неможливість виконання і зобов'язаний відшкодувати потерпілому збитки, а також сплатити штрафні санкції. У ст. 625 ЦК розмір відповідних збитків спеціально визначений — інфляційні втрати і три проценти річних від суми боргу, якщо інший розмір процентів не встановлено договором або законом. Для негрошових господарських зобов'язань закон передбачає загальне правило про те, що сплата штрафних санкцій зменшує розмір збитків.

Штрафні санкції як особливе грошове зобов'язання є найпоширенішою формою майнової відповідальності.

В понятті штрафних санкцій поєднуються спеціальні норми щодо цивільно-правової неустойки (штрафу, пені) для майново-господарських зобов'язань і своєрідні норми щодо штрафів (пені) для організаційно-господарських зобов'язань.

Поширеність штрафних санкцій пояснюється тим, що довести їх розмір, чітко визначений у законі або договорі, набагато простіше, ніж довести розмір збитків.

Штрафними санкціями згідно зі ст. 230 ГК України визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним

правил здійснення господарської діяльності, невиконанні або неналежному виконанні господарського зобов'язання.

Відповідно до статті 549 Цивільного кодексу неустойка - це грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторові у разі порушення боржником зобов'язання. Отже власно неустойка може бути і негрошовим зобов'язанням, що не можна сказати про штраф та пеню. Штрафом цією статтею ЦК визнається неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання, а пенею – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

ГК України не дає визначення неустойки, пені і штрафу — відповідні поняття передбачені в ст. 549 ЦК України. У свою чергу, поняття пені, наприклад, співвідноситься у ЦК з порушенням грошових зобов'язань. Проте, у ч. 3 ст. 6 ЦК передбачається, що сторони можуть відступити в договорі від положень цивільного законодавства, а, крім того, згідно зі ст. 231 ГК, де наведені загальні принципи обчислення штрафних санкцій, допускається використання пені для негрошових господарських зобов'язань. У результаті можна констатувати, що в господарських відносинах допускається застосування пені за прострочення виконання будь–яких зобов'язань, а не тільки грошових.

Поняття штрафних санкцій (ст.ст. 230–234 ГК) не збігається з поняттям адміністративно-господарського штрафу (ст. 241 ГК).

Штрафні санкції є приватноправовою санкцією, а адміністративно-господарський штраф — публічно-правовою санкцією. *Адміністративно-господарський штраф* застосовується уповноваженими органами державної влади або місцевого самоврядування, а штрафні санкції — за ініціативою інших учасників відносин у сфері господарювання. Адміністративно-господарський штраф

стягується в дохід державного або місцевих бюджетів, а штрафні санкції — в дохід учасників господарських відносин.

Крім того, адміністративно-господарський штраф застосовується виключно за порушення тих правил здійснення господарської діяльності, які встановлені в законах України. Наразі, штрафні санкції можуть застосовуватися, передусім, за порушення господарських зобов'язань, установлених у договорах, і лише в окремих випадках — за порушення правил здійснення господарської діяльності у внутрішньогосподарських і організаційно-господарських відносинах, установлених у локальних актах і законодавстві.

Наприклад, Професійна футбольна ліга України накладає штрафні санкції на клуби, що входять до складу цього об'єднання за порушення положень локальних актів ліги, зокрема Регламенту Всеукраїнських змагань із футболу серед команд професійних клубів 2006/2007 років. Аналогічним чином штрафною санкцією, що, до речі, виходить за рамки неустойки, є штраф, що стягується господарським об'єднанням із підприємства-учасника об'єднання за порушення порядку узгодження цін, установленого локальними актами господарського об'єднання.

До речі, саме із цих причин поняття штрафних санкцій за ГК України ширше за поняття неустойки за ЦК України, оскільки в господарських відносинах зустрічаються штраф або пеня, які не можна віднести до такої договірної форми відповідальності, як неустойка. Ці санкції на відміну від неустойки мають позадоговірну природу, оскільки покладаються на учасника господарського товариства не правочином, а адміністративним актом — статутом чи іншим актом локального регулювання

Законом для окремих видів господарських зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається. Це правило ч. 1 ст. 231 ГК України означає, що сторонам заборонено змінювати в договорі розмір штрафних санкцій, вказаний у законі.

Правильність такої точки зору підтверджується правилом ч. 4 ст. 231 ГК України про те, що "у випадку якщо розмір штрафних санкцій законом не визначений, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором". Виходить, що розмір штрафних санкцій, точно визначений у законі, не може бути не тільки зменшений, але навіть збільшений за угодою сторін. Це положення відрізняє штрафні санкції від інших заходів відповідальності згідно з ч. 5 ст. 225 ГК України.

Наприклад, згідно із ч. 5 ст. 29 Закону України "Про приватизацію державного майна" у разі недодержання покупцем обов'язку зі збереження впродовж визначеного у приватизаційній угоді періоду профілю діяльності приватизованого об'єкта покупець сплачує штраф у розмірі 10 відсотків вартості придбаного майна.

Розмір штрафних санкцій у сфері господарювання може бути встановлений договором у процентному відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або в деякій, певній грошовій сумі, або в процентному відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або в кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг). При цьому може змінюватися період нарахування штрафних санкцій: бути одноразовим або періодичним.

ГК встановлює конкретні розміри штрафних санкцій лише для деяких правопорушень. Наприклад, у разі порушення господарського зобов'язання суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або виконання зобов'язання, що фінансується за рахунок Державного бюджету України, штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачене законом або договором, у наступних розмірах (ст. 231 ГК):

— за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі 20 відсотків їх вартості;

— за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1 відсотка вартості товарів (робіт, послуг) за кожний день прострочення, а за прострочення

понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі 7 відсотків їхньої вартості.

ГК України (ст. 232) встановлює презумпцію застосування залікових штрафних санкцій (залікової неустойки) в господарських відносинах, на відміну від штрафної неустойки в загальноцивільних відносинах згідно з положенням ЦК України (ч. 2 ст. 552). Тобто в господарських відносинах за загальним правилом збитки відшкодовуються в частині, не покритої неустойкою. У законі або господарському договорі визначаються випадки, коли допускається стягнення тільки штрафних санкцій (виняткова неустойка), або стягнення збитків понад штрафні санкції (штрафна неустойка), або стягнення штрафних санкцій або збитків за вибором кредитора (альтернативна неустойка). Прикладом служать штрафні санкції, що нараховуються за порушення грошових зобов'язань, де штрафні санкції стягуються понад збитки (ст. 229 ГК).

Нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання господарського зобов'язання, якщо інше не встановлене законом або договором, припиняється через шість місяців із дня, коли зобов'язання має бути виконане (ч. 6 ст. 232 ГК України).

У даному випадку не йдеться про позовну давність — вона встановлюється ЦК України (ст. 258) в 1 рік для стягнення неустойки і 3 роки для стягнення інших штрафних санкцій (наприклад, штраф, встановлений статутом об'єднання підприємств за порушення певних обов'язків учасником об'єднання). Йдеться про строки, протягом яких нараховуються штрафні санкції в господарському праві. Сума санкцій, обчислена одного разу, розглядається як борг, який має власну позовну давність стягнення. У відносинах загальноцивільного характеру строк нарахування санкцій не обмежується – неустойка нараховується за весь період прострочення в межах позовної давності.

Наприклад, у постанові колегії ВГСУ від 06.03.2007 р. в справі № 5/2-06 витлумачено порядок обчислення пені за п. 6 ст. 232 ГК України. "Початком для нарахування штрафних

санкцій за прострочення виконання зобов'язання буде день, наступний за днем, коли воно мало було бути виконане. Нарахування штрафних санкцій продовжується впродовж шести місяців. За змістом п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК України щодо вимог зі стягнення неустойки (штрафу, пені) передбачена спеціальна позовна давність в один рік. Частина 6 ст. 232 ГК України передбачає строк, у межах якого нараховуються штрафні санкції, а строк, упродовж якого особа може звернутися до суду за захистом порушеного права, встановлюється ЦК України".

Вимогу щодо сплати штрафних санкцій за господарське правопорушення може заявити учасник господарських відносин, права або законні інтереси якого порушені, а у випадках, передбачених законом, — уповноважений орган, наділений господарською компетенцією.

Слід ураховувати можливість зменшення судом розміру неустойки, що стягується в господарських відносинах.

ГК України в ст. 233 допускає зменшення розміру штрафних санкцій, виходячи з низки критеріїв: "У разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно зі збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому повинно бути взято до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу. Якщо порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин, суд може з урахуванням інтересів боржника зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій".

Водночас, важливо підкреслити низку особливостей. По-перше, обставина винятковості не є вирішальною при визначенні права суду на зменшення штрафних санкцій. По-друге, якщо в результаті правопорушення відсутні збитки учасників господарських відносин, то для зменшення розміру штрафних санкцій, що стягуються, достатньо врахування інтересів одного лише боржника.

Загалом такі положення повинні бути оцінені прогресивно. Господарська сфера повинна слідувати принципам справедливості і розумної відповідальності, адже за "плечима" правопорушників – суб'єктів господарювання не тільки майнові інтереси бізнесменів, а й виплати заробітних плат працівникам підприємств, зайнятість населення і соціальний спокій у країні загалом. Тому застосування штрафних санкцій у сфері господарювання завжди повинно мати зважений та пропорційний характер, не призводити до банкрутства суб'єктів підприємництва.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. В чому полягає правова природа кредитного договору та особливостей встановлення процентних ставок за цим договором?
2. Відмежуйте комерційний кредит від банківського.
3. В чому полягає особливість правового регулювання договору споживчого кредитування?
4. Надайте правову характеристику договору факторингу та відмежуйте його від цесії.
5. В чому полягає суть та значення договору страхування як виду грошового зобов'язання.
6. Визначте порядок відшкодування збитків (шкоди) як виду грошового зобов'язання.
7. В чому полягає особливість штрафних санкцій як окремого виду грошових зобов'язань?
8. В чому особливість застосування штрафних санкцій у сфері господарювання?

Лекція № 7

Тема
Відповідальність за порушення грошових зобов'язань

Мета вивчення

Надати уявлення та формувати систему знань про сутність, функції, види та порядок реалізації відповідальності за порушення грошових зобов'язань.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1) аргументувати співвідношення відповідальності за порушення грошових зобов'язань з санкціями, заходами захисту і охорони прав та інтересів учасників в інших відносинах;

2) визначати та аналізувати загальні засади правового регулювання відповідальності за порушення грошових зобов'язань;

3) порівнювати сучасні тенденції розвитку законодавства України, що регламентує питання відповідальності за порушення грошових зобов'язань, а також розуміти напрями наукових досліджень цього інституту права.

Література

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР. – 2003. –№ 40-44. – Ст. 356.
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. // ВВР. – 2011. – № 13-17. – Ст. 112.

5.Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 р. // ВВР. – 2018. - № 30. - ст.239

6. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань: Закон України від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР // ВВР. – 1997. – № 5. – Ст. 28.

7. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України в редакції № 1776-III від 01.06.2000 //ВВР. – 2000. – № 38. – ст.315.

8. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. Офіційний вісник України від 13.08.2021 — 2021 р., № 62, стор. 82, стаття 3876, код акта 106369/2021

9. Рішення Констиційного Суду України у справі щодоофіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань від 11.07.2013 р. № 7-рп/2013.

Спеціальна література:

10. Гапало С.Ю. Санкції в господарському праві. України :автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / С.Ю. Гапало. – К., 2011. – 23 с.

11. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О.А.Беляневич, О.М.Вінник, В.С.Щербина [та ін.]; / за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – С.446-460.

12. Подцерковний О.П. Денежные обязательства и расчетные правоотношения в Украине. – Одесса: Студия «Негоциант», 2005. – С.154-165.

13. Бучинська А. Штрафні санкції у сфері господарювання за законодавством України та Польщі. Підприємство, господарство і право. 2019. № 6. С. 68–72.

14. Мамедова С.М. Підстави застосування штрафних санкцій в господарському праві України. Підприємство, господарство і право. 2019. № 11. С. 98–104.

15. Огляд судової практики Верховного Суду щодо забезпечення виконання зобов'язань Рішення, внесені до ЄДРСР, за січень 2018 року – грудень 2019 року https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KGS.pdf

16. Огляд ключових правових позицій Верховного Суду у сфері оподаткування та митної справи (2020)

План

1. Види відповідальності за порушення грошових зобов'язань.
2. Особливість стягнення штрафних санкцій за порушення грошових зобов'язань.
3. Проценти за неправомірне користування чужими коштами.
4. Проценти за несвоєчасне повернення валютної виручки.
5. Санкції за порушення податкових зобов'язань.
6. Грошове зобов'язання як підстава неплатоспроможності та банкрутства.

Основний зміст

Відповідальність за порушення грошових зобов'язань застосовується у двох основних формах: у вигляді штрафних санкцій (штраф чи пеня) та процентів за несвоєчасне повернення чужих коштів.

Загальна характеристика штрафних санкцій (штраф чи пеня) за порушення грошових зобов'язань, що самі по собі мають характер охоронювального грошового зобов'язання (але не можна нараховувати штрафні санкції на штрафні санкції у силу ч. 1 ст. 61 «Конституції України»: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності

одного виду за одне й те саме правопорушення»), розкривалося у попередній темі.

В цьому випадку мова піде про **особливості застосування штрафних санкцій за порушення грошових зобов'язань**.

Ч. 2 ст. 343 ГК України обмежує розмір пені, що стягується за порушення грошових зобов'язань, подвійною обліковою ставкою НБУ, що діяла в період прострочення.

Ці положення розвиваються у Законі України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», який застосовується виключно до господарських відносин. Зокрема, відповдіно до ст.ст. 1-4 цього Закону Платники грошових коштів сплачують на користь одержувачів цих коштів за прострочку платежу пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін. Розмір цієї пені обчислюється від суми простроченого платежу та не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня.

Наведені обмеження на встановлення штрафних санкцій у господарських відносинах істотно відрізняються від правил, установлених для нарахування законної неустойки в загальноцивільних відносинах, — згідно з ч. 2 ст. 551 ЦК України сторони, як правило, можуть вільно змінювати розмір неустойки, встановлений в акті цивільного законодавства. Сторони можуть вільно збільшувати розмір неустойки, встановлений у законі, а обмеження договірної можливості на зменшення такого розміру вимагає спеціальної вказівки в законі.

У зв'язку з обмеженням верхньої межі пені, що стягується, за порушення грошових зобов'язань, слід ураховувати зміну облікової ставки НБУ в період прострочення для цілей розрахунку позовних вимог.

Наприклад, у 2017–2018 роках розмір облікової ставки НБУ неодноразово змінювався. З 14.09.2017 – 12,5 %; з 27.10.2017 – 13,5 %; з 15.12.2017 – 14,5%; з 26.01.2018 – 16%; з 02.03.2018 – 17%. Відповідно — розрахунок позову повинен містити розбиття сум пені, що стягується, окремо за кожним періодом зміни облікової ставки НБУ впродовж усього періоду прострочення (про період стягнення йдеться нижче).

Цей порядок обчислення розміру пені відрізняється від порядку розрахунку пені, наприклад, у податкових відносинах. Зокрема, згідно з п. 129.4 ст. 129 Податкового кодексу України після закінчення встановлених строків погашення узгодженого податкового зобов'язання, нараховується пеня на суму податкового боргу (включаючи суму штрафних санкцій за їх наявності та без урахування суми пені) із розрахунку 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України, діючої на день виникнення такого податкового боргу або на день його (його частини) погашення, залежно від того, яка з величин таких ставок є більшою, за кожний календарний день прострочення у його сплаті.

Законодавчі обмеження щодо максимального розміру пені, що підлягає стягненню, стосуються тільки грошових зобов'язань і не поширюються на санкції за невиконання інших договірних зобов'язань (передача продукції, виконання робіт тощо).

Законні проценти за користування чужими коштами необхідно відрізняти від штрафних санкцій. Перші є платою за користування чужим капіталом. Нарахування законних процентів здійснюється за правилами ч. 2 ст. 625 ЦК України: боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням установленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від

простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Проценти, передбачені у ст. 625 ЦК, — це компенсація (особливого роду збитки) втрат кредитора від неправомірного користування іншою особою належними йому грошовими коштами. Розмір цих втрат (збитків) заздалегідь установлений у законі. Тому їх називають законними процентами. Розмежування процентів і штрафних санкцій необхідно проводити зважаючи на різний їхній правовий режим — різна позовна давність, різні строки нарахування (проценти не обмежуються строком нарахування), різний порядок зменшення за рішенням суду (проценти не можуть бути зменшені судом) тощо.

На відміну від неустойки проценти за неправомірне користування чужими коштами згідно з ч. 4 ст. 232 ГК, так само, як і в загальноцивільних відносинах, стягуються по день сплати суми боргу кредиторові, якщо інше не встановлено законом чи договором.

Ураховуючи вищезгадані особливості норм ГК України щодо грошових зобов'язань, можна навести наступну загальну формулу притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності за порушення грошових зобов'язань: сума боргу *плюс* проценти за ст. 625 ЦК України за весь період прострочення *плюс* штрафні санкції за перші 6 місяців прострочення.

У практиці господарювання виникло запитання — як розраховувати проценти за ст. 625 ЦК України — нараховувати 3 відсотки річних на основну суму боргу або ж на суму боргу з урахуванням інфляційних втрат. Це запитання було вирішене на користь першого варіанта зважаючи на несправедливість нарахування санкції на санкцію. До того ж, це значно спрощує розрахунок відповідної грошової вимоги.

Адміністративно-господарський штраф — це грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету у разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності (ст. 241 ГК).

Перелік порушень, за які з суб'єкта господарювання стягується штраф, розмір і порядок його стягнення визначаються законами, які регулюють податкові й інші відносини, в яких допущені правопорушення. Адміністративно-господарський штраф може застосовуватися у визначених законом випадках одночасно з іншими адміністративно-господарськими санкціями.

Зокрема, при застосуванні санкції у вигляді безвідплатного вилучення прибутку (доходу) з суб'єкта господарювання стягується у випадках і порядку, передбачених законом, штраф, але не більш як у двократному розмірі вилученої суми, а у разі повторного порушення протягом року після застосування цієї санкції — у трикратному розмірі вилученої суми (ст. 240 ГК).

Адміністративно-господарський штраф є одним із найбільш поширених видів адміністративно-господарських санкцій.

Можна виділити дві його основні ознаки: (1) грошова сума, що стягується з суб'єкта господарювання за порушення встановлених у законодавстві (а не договорі) правил здійснення господарської діяльності, а також (2) віднесення даного платежу до бюджетного (публічного) стягнення, що застосовується на вимогу уповноваженого органу державної влади або місцевого самоврядування. Відсутність зв'язку цієї санкції з майново-господарським зобов'язанням відокремлює адміністративно-господарський штраф від штрафу як різновиду неустойки, передбаченої ст.ст. 230–234 ГК і ст.ст. 549–552 ЦК України.

Віднесення штрафу до адміністративно-господарської санкції не обов'язково повинне супроводжуватися вказівкою в законі на вид штрафу. Достатньо виявити ознаки адміністративно-господарської санкції.

ГК України не пов'язує поняття адміністративно-господарського штрафу з одноразовим чи періодичним платежем. Це дозволяє поширювати положення про адміністративно-господарський штраф як на стягнення в чітко визначеному розмірі (власне, штраф), так і на грошові

стягнення, що накладаються публічними органами за певні дні прострочення виконання передбаченого в законі обов'язку (пеню).

Перелік порушень, за які з суб'єкта господарювання стягується штраф, розмір і порядок його стягнення визначаються законами, які регулюють податкові й інші відносини, в яких допущені правопорушення. Наприклад, цей штраф передбачений законами України "Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудування", "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення", "Про ціни і ціноутворення", "Про захист економічної конкуренції", Податковим кодексом України, "Про валюту та валютні операції" тощо.

Конкретні розміри адміністративно-господарських штрафів можуть бути прив'язані в законодавстві до неоподаткованого мінімуму доходів громадян, до прожиткових мінімумів для працездатних осіб, до суми незаконно отриманої виручки (доходу), до вартості товарів (робіт, послуг), до розміру плати за видачу ліцензії чи суми несплаченого податку, або визначатися у твердій сумі.

Зокрема, згідно з наведеним Законом України "Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудування" суб'єкти містобудування, які виконують будівельні роботи, несуть відповідальність у певному кратному розмірі до прожиткового мінімуму для працездатних осіб залежно від виду правопорушення.

У зв'язку із незмінністю неоподаткованого мінімуму доходів громадян у законодавстві, зокрема в Податковому кодексі, усе більшого поширення отримує визначення штрафів у інший спосіб.

Санкції за порушення валютного законодавства та неповернення валютної виручки

Відповідно до ч. 1 ст. 245 ГК України при несумлінній конкуренції, незаконному розміщенні валютних цінностей на рахунках і внесках за межами України, а також в інших випадках, при діях, що завдають шкоду економіці України, експортно-імпортні операції таких суб'єктів господарювання

припиняються на умовах і в порядку, передбачених законом. Ці положення залишають без відповідного розвитку у закону, позаяк Закон «Про валюту і валютні операції» встановив свободу суб'єктів господарювання у відкритті рахунків та розміщення коштів за межами України.

Відповідно до ст.13 "Про валюту і валютні операції" порушення резидентами строку повернення валютної виручки спричиняє стягнення пені за кожний день прострочення в розмірі 0,3 % суми неодержаних коштів за договором (вартості недопоставленого товару) у національній валюті (у разі здійснення розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом у національній валюті) або в іноземній валюті, перерахованої в грошову одиницю України за валютним курсом НБУ на день виникнення заборгованості. Фактично це відповідальність за невжиття заходів щодо витребування заборгованості за контрактом у ЗЕД.

Адже у разі прийняття до розгляду судом, міжнародним комерційним арбітражем позовної заяви резидента про стягнення з нерезидента заборгованості, що виникла внаслідок недотримання нерезидентом строку, передбаченого зовнішньоекономічним договором (контрактом), або прийняття до провадження уповноваженим органом відповідної країни документа про стягнення такої заборгованості з боржника-нерезидента на користь резидента в позасудовому (досудовому) примусовому порядку строк, встановлений НБУ, зупиняється з дня прийняття до розгляду такої заяви (прийняття до провадження відповідного документа) і пеня за порушення строку в цей період не нараховується.

У разі ухвалення судом, міжнародним комерційним арбітражем рішення про відмову в позові повністю чи частково в частині майнових вимог або про відмову у відкритті провадження у справі чи про залишення позову без розгляду, а також у разі визнання документа про стягнення заборгованості з боржника-нерезидента таким, що не підлягає виконанню, недійсним, незаконним тощо та (або)

закриття (припинення) провадження без зарахування грошових коштів на рахунки резидентів у банках України за таким документом строк, встановлений НБУ, поновлюється і пеня за його порушення нараховується за кожний день прострочення, включаючи період, на який цей строк було зупинено.

У разі ухвалення судом, міжнародним комерційним арбітражем рішення про задоволення позову сплаті підлягає лише пеня, нарахована до дня прийняття позовної заяви до розгляду судом, міжнародним комерційним арбітражем.

Відповідну пеню з резидентів стягують у встановленому законом порядку органи Державної фіскальної служби за результатами перевірки.

Також згідно з ст. 14 Закону України "Про валюту і валютні операції" встановлені заходи відповідальності за порушення інших положень чинного валютного законодавства. Зокрема, за положеннями ч.4 ст.14 цього Закону Державна фіскальна служба має право застосовувати до юридичних осіб — суб'єкті господарювання штрафні санкції у розмірі до 100 відсотків суми операції, проведеної з порушенням валютного законодавства.

При застосуванні такої відповідальності варто також ураховувати положення ст. 15 Закону України "Про валюту і валютні операції", які передбачають, що адміністративно-господарські санкції за порушення валютного законодавства можуть бути застосовані до юридичної особи — суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через три роки з дня його вчинення. Цей строк є спеціальним по відношенню до положень ст. 250 ГК України, в якій вказаний загальний строк застосування адміністративно-господарських санкцій

Контрольні запитання для перевірки результатів навчання

1. Назвіть види відповідальності за порушення грошових зобов'язань.
2. У чому полягає особливість стягнення штрафних санкцій за порушення грошових зобов'язань?
3. Яка правова природа та порядок нарахування процентів за неправомірне користування чужими коштами?
4. У чому полягає порядок застосування санкцій за несвоєчасне повернення валютної виручки у зовнішньоекономічних відносинах?
5. Який порядок застосування санкцій за порушення податкових зобов'язань?
6. Охарактеризуйте грошове зобов'язання як підставу неплатоспроможності та банкрутства.

Завдання та кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

Завдання 1. Знайдіть та охарактеризуйте рішення Конституційного суду України, присвячені грошовим зобов'язанням

Завдання 2. Знайдіть в публічному реєстрі судове рішення, яке стосується такої властивості грошей, як подільність

Завдання 3. Підготуйте рішення податкового органу про застосування санкцій за порушення строку повернення валютної виручки із відповідним розрахунком та посиланням на рішення Міжнародного комерційного арбітражу.

Завдання 4. Поясніть відмінність порогових та підозрілих фінансових операцій та правові наслідки їх виявлення.

Завдання 5. Наведіть приклади ревалоризації у грошових зобов'язаннях та поясніть її природу.

Завдання 6. Знайдіть в публічному реєстрі судове рішення, яким вирішуються питання про застосування персональних чи секторальних санкцій до пов'язаних з агресором осіб, що ґрунтуються на обмеження грошових зобов'язань, та обґрунтуйте їх нормативно-правову базу.

Завдання 7. Знайдіть судове рішення, яким застосовано черговість виконання грошового зобов'язання.

Завдання 8. Підготуйте заяву про примусове виконання рішення суду щодо стягнення грошового боргу.

Завдання 9. Складіть договір факторингу.

Завдання 10. Знайдіть судове рішення, предметом якого є договір банківського рахунку, та сформулюйте його основні висновки, що мають значення для юридичної практики.

Завдання 11. Знайдіть судове рішення, предметом якого є адміністративне стягнення за порушення порядку готівкових розрахунків, та сформулюйте його основні висновки, що мають значення для подальшої практики.

Завдання 12. Складіть розписку про отримання грошей та наведіть приклад з судової практики про використання розписки як доказу у судовій справі.

Завдання 13. Знайдіть судове рішення, предметом якого є використання векселя, та сформулюйте його основні висновки, що мають значення для подальшої практики.

Завдання 14. Складіть вексель та додаткову угоди до договору поставки про його використання.

Завдання 15. Знайдіть судове рішення, предметом якого є вимоги за акредитивом, та сформулюйте його основні висновки, що мають значення для подальшої практики.

Завдання 16. Складіть господарський договір, який передбачає використання акредитиву.

Задачі.

Задача 1. Чоловік був затриманий поліцією на виході з кав'ярні, де у дівчини пропали гроші, які вона залишила на столі, коли на кілька хвилин відійшла у вбиральню. Дівчина заявила про крадіжку. Визначте варіанти можливого процесуального рішення. Чи є це знахідкою? Визначте правову відмінність від знайденого скарбу чи знахідки у національній валюті.

Задача 2. Задача ВАТ "Мортранс", що є замовником будівництва торгівельного комплексу, невчасно розрахувалося з генеральним підрядчиком будівельно-монтажним управлінням "БД-1". Оплата в сумі 100 тисяч грн повинна була надійти 01 грудня 2020 року, проте надійшла 01 січня 2022 року. БМУ "БД-1" 1-го лютого 2022 року звернулося з позовом до ВАТ "Мортранс" про стягнення штрафних санкцій. Договором підряду на капітальне будівництво передбачена пеня в розмірі 0,05% за кожний день прострочення оплати. Розрахуйте розмір позовних вимог. З'ясуйте тут також можливість компенсації інфляційних втрат.

Задача 3. Згідно з договором між ТОВ "Лана" та ВАТ "Мир" сплата покупцем за поставлену продукцію мала відбуватися шляхом банківського переказу суми боргу на поточний рахунок постачальника. ТОВ "Лана" не здійснило

своєчасно оплату з причини зміни банківських реквізитів ВАТ "Мир", про що не було своєчасно повідомлено. За кілька місяців ВАТ "Мир" направило в адресу ТОВ "Лана" нові банківські реквізити та платіж було здійснено. ВАТ "Мир" звернулося до суду з позовом до ТОВ "Лана" про стягнення процентів за строк безпідставного користування коштами на тій підставі, що за відсутності банківських реквізитів постачальника ТОВ "Лана" мало змогу внести плату в депозит нотаріальної контори, проте не зробило цього та продовжувало користуватися коштами ВАТ "Мир". Визначте перспективу вирішення спору.

Задача 4. Приватний підприємець Гришко В. І. звернувся до господарського суду з позовом до сільськогосподарського кооперативу "Зоря" з вимогами про стягнення пені за прострочку оплати продукції. СК "Зоря" просило суд відмовити у позові, посилаючись на те, що ПП Гришко вчасно отримав від СК "Зоря" чек в розрахунок за отриману продукцію, але банківська установа прострочила платіж за чеком, пред'явленим ПП Зверєвим. Вирішить спір..

Задача 5. Приватне підприємство "Грант" видало вексель ТОВ "Лема" про сплату грошей як попередню оплату майбутньої поставки продукції. ТОВ «Лема» здійснило поставки продукції. ПП «Грант» відмовилася сплачувати за вексель та подало позов про визнання векселя недійсним за його безтоварністю. ТОВ «Лема» подало зустрічний позов про стягнення коштів за векселем. Запропонуйте варіанти вирішення спору із відповідним обґрунтуванням позиції.

Задача 6. Український виробник морозива ТОВ «Корівка» уклав договір з ізраїльською компанією Zera ltd про постачання продукції в Ізраїль з умовою оплати безвідкличним акредитивом. Акредитивні умови у договорі не були конкретизовані. Покупець надав постачальнику підтвердження про відкриття в банку акредитиву на строк 30 днів. Серед умов оплати по акредитиву в підтвердженні було зазначено Санітарний сертифікат на продукцію, виданий ізраїльським органом якості. Поставка була здійснена. Але сертифікат був відсутній, тому оплата по акредитиву не була

проведена. ТОВ «Корівка» через 3 місяці звернулася до МКАС при ТПП України з вимогою про стягнення коштів до Zera за поставлений товар. Відповідач просив відмовити у позові, адже Постачальником було порушено умови акредитиву. Запропонуйте підхід арбітражу до вирішення спору.

Критерії оцінювання під час поточного контролю

У відповідності до визначених критеріїв поточний контроль здійснюється за визначеною силабусом (робочою навчальною програмою) системою.

Оцінювання				
Пункт оцінки	% підсумкової оцінки		Групове чи індивідуальне оцінювання	Посилання на РН навчальної дисципліни
	денна	заочна		
Лекції	0	0	індивідуальне оцінювання	1-8
Практичні заняття	30	10	індивідуальне оцінювання	1-8
Іспит	70	90	індивідуальне оцінювання	1-8
	100	100		

Шкала оцінювання			
Оцінка	Відсотки	Бали	Опис
A		90-100	відмінно
B		82-89	добре
C		75-81	добре
D		64-74	задовільно
E		60-63	задовільно
Fx		35-59	Незадовільно з можливістю повторного складання
F		1-34	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Методичні вказівки (рекомендації) для викладачів, які проводять семінарські / практичні заняття

Практичні заняття націлені на засвоєння основних теоретичних положень та відпрацювання практичних навичок застосування норм права шляхом розв'язання задач та надання конкретних відповідей при вирішенні питань, які виникають при застосування правових положень щодо грошових зобов'язань.

Викладачі, які проводять практичні заняття повинні надати теоретичні і практичні знання студентам із сучасного цивільного, фінансового та господарського законодавства і права, систематизації отриманих ними знань для подальшого використання у практичній діяльності, системного пізнання змісту основних положень чинного законодавства та проведенню аналізу опублікованої судової практики, а також отриманні практичних навичок застосування правових норм при вирішенні конкретних навчальних завдань.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання № 1

Тема: Гроші як економічна та правова категорія

Мета самостійної роботи

Вивчення правової та економічної природи грошей є необхідним для оволодіння основними складовими грошових зобов'язань та фінансово-господарської діяльності, що дозволить вивести на новий якісний рівень розуміння системи правового забезпечення грошового обігу, підвищити рівень оволодіння студентами спеціальними інститутами цивільного та господарського права.

Результати навчання

Після виконання завдання для самостійної роботи здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1. аргументувати пропозиції щодо вирішення дискусійних питань у сфері економіко-правової природи грошей як речей, визначених родовими ознаками, їх властивостей в економічному та юридичному вимірі;
2. визначати та аналізувати новітні тенденції розвитку правової науки та практики у сфері грошових зобов'язань;
3. порівнювати сучасні тенденції розвитку приватного (господарського) права України та країн ЄС у сфері грошових зобов'язань та формувати пропозиції щодо врахування міжнародного досвіду та гармонізації законодавства України у сфері державного регулювання грошового обігу

Література: див. до теми 1 лекційних занять

Зміст завдання самостійної роботи

1. Проаналізувати значення Цивільного та Господарського кодексу України для сфери грошових зобов'язань в умовах сьогодення.
2. Розкрити зміст джерел регулювання грошових зобов'язань.
3. Проаналізувати проблематику судової практики як джерела регулювання грошових зобов'язань.

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. Дослідити і визначити особливості регулювання грошових зобов'язань в законодавстві країн ЄС.
2. З'ясувати заходи розвинутих країн світу щодо регулювання обігу криптовалют на противагу регулювання обігу фіатних грошей.

Завдання № 2

Тема
Поняття, види, порядок виникнення та способи виконання грошових зобов'язань

Мета самостійної роботи

Поглибити систему знань про сучасні тенденції вивчення поняття, видів, порядку виникнення та способів виконання грошових зобов'язань.

Результати навчання

Після виконання завдання для самостійної роботи здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1. аргументувати пропозиції щодо вирішення дискусійних питань у сфері поняття, видів, порядку виникнення та способів виконання грошових зобов'язань;
2. визначати та аналізувати новітні тенденції розвитку правової науки та практики щодо порядку виникнення та способів виконання грошових зобов'язань;
3. порівнювати сучасні тенденції розвитку права України та розвинутих країн світу у сфері порядку виникнення та способів виконання грошових зобов'язань.

Література: див. до теми 1 лекційних занять

Зміст завдання самостійної роботи

1. Проаналізувати нормативне підґрунтя державного регулювання грошових зобов’язань.
2. Розкрити зміст наукових теорій щодо грошових зобов’язань.
3. Вивчити співвідношення способів виконання грошових зобов'язань.

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. Дослідити і визначити особливості видів грошових зобов'язань в країнах ЄС.

Завдання № 3

Тема
Поняття розрахункових правовідносин, передумови та підстави їх виникнення

Мета самостійної роботи

Поглибити систему знань про поняття розрахункових правовідносин, передумов та підстав їх виникнення дозволить зрозуміти та засвоїти процедурну частину виконання грошових зобов'язань із дослідженням всіх суміжних до платежів операцій.

Результати навчання

Після виконання завдання для самостійної роботи здобувач вищої освіти буде (спроможний):
1.аналізувати і синтезувати досягнення науки права, представлені в українських та іншомовних джерелах щодо поняття розрахункових правовідносин, передумов та підстав їх виникнення
2.розробляти проекти нормативно-правових актів з питань грошових зобов'язань, обґрунтовувати доцільність їх впровадження
3.використовувати в правозастосовній діяльності нормативно-правові акти, що регулюють грошові зобов'язання.

Література: див. до теми 3 лекційних занять

Зміст завдання самостійної роботи

1. Проаналізувати нормативне поняття розрахункових правовідносин, передумов та підстав їх виникнення.
2. Розкрити зміст розрахункових правовідносин як процедурної частини виконання грошових

зобов'язань із дослідженням всіх суміжних до платежів операцій.

3. Визначити поняття та значення договірних відносин із банку із приводу розрахунково-касового обслуговування.

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. Дослідити і визначити особливості порядку відкриття та використання банківських рахунків у країнах ЄС.

Завдання № 4

Тема:
Правова організація готівкового способу розрахунків в економіці

Мета самостійної роботи

Поглиби та закріпити систему знань про готівкові розрахунки, визначити проблеми правозастосовної практики в цій сфері відносин, виробляти шляхи усунення виявлених проблем.

Результати навчання

Після виконання завдання для самостійної роботи здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1. визначати та аналізувати новітні тенденції розвитку правової науки та практики у сфері порядку організації готівкового способу розрахунків в економіці;
2. порівнювати сучасні підходи до правових обмежень готівкового обігу з метою запобігання адміністративно-господарських санкцій суб'єктами господарювання;
3. здійснювати системний аналіз банківського законодавства стосовно порядку організації готівкового способу розрахунків в економіці

Література: див. до теми 4 лекційних занять

Зміст завдання самостійної роботи

1. Надати характеристику законодавчим обмеженням щодо використання готівки фізичними та юридичними особами у майнових відносинах.
2. Скласти розписку.
3. Скласти прибутковий касовий ордер.

Завдання поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. Визначити зміст обігових операцій з використання

валютної готівки в Україні та порядку провезення іноземної валюти через державний кордон України.

2. Проаналізувати та встановити особливості та порядок взаємодії банків з суб'єктами господарювання щодо використання готівки.

Заняття № 5

Тема
Правове регулювання безготівкових розрахунків

Мета самостійної роботи

Поглибити і закріпити систему знань про правові засади безготівкових розрахунків.

Результати навчання

Після виконання завдання для самостійної роботи здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1. аргументувати пропозиції щодо вирішення дискусійних питань у сфері правових засад безготівкових розрахунків ;
2. визначати та аналізувати новітні тенденції розвитку правової науки та практики у сфері банківських платежів;
3. порівнювати сучасні тенденції розвитку правового забезпечення безготівкових платежів в Україні та країнах ЄС.

Література: див. до теми 5 лекційних занять

Зміст завдання самостійної роботи

1. Визначити сутність та співвідношення підходів зарубіжних країн щодо безготівкових розрахунків.
2. Розкрити проблематику судових спорів щодо використання векселів у зовнішньоекономічній діяльності.
3. Визначте зміст та природу санкцій за порушення порядку повернення валютної виручки в Україну.

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. Проаналізувати підходи законодавства країн ЄС щодо безготівкових розрахунків та фінансового моніторінгу клієнтів банків.

Заняття № 6

Тема
Особливості окремих видів грошових зобов'язань

Мета самостійної роботи

Поглибити і закріпити систему знань про особливості правового регулювання окремих видів грошових зобов'язань.

Результати навчання

Після виконання завдання для самостійної роботи здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1. аналізувати і синтезувати досягнення науки цивільного та господарського права, представлені в українських та іншомовних джерелах щодо кредиту, факторингу та страхування.
2. розробляти проекти нормативно-правових актів з питань кредиту, факторингу та страхування, порядку стягнення збитків (відшкодування шкоди) у майнових відносинах.
3. використовувати в правозастосовній діяльності нормативно-правові акти, що регулюють грошові зобовёязаннян, в тому числі ті, які визначають специфіку договірних відносин суб'єктів господарювання

Література: див. до теми 6 лекційних занять

Зміст завдання самостійної роботи

1. Визначити підходи американської та європейської моделей факторингу. Проаналізувати переваги і недоліки кожної з них.
2. Проаналізувати положення законодавства ЄС щодо уникнення порушення прав споживачів у відносинах з кредитування.

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. Проаналізувати підходи законодавства країн ЄС щодо страхування.
2. Визначити проблеми практики застосування законодавства у сфері кредитних відносин.

Заняття № 7

Тема
Відповідальність за порушення грошових зобов'язань

Мета самостійної роботи

Поглибити і закріпити систему знань про особливості відповідальності за порушення грошових зобов'язань.

Результати навчання

Після виконання завдання для самостійної роботи здобувач вищої освіти буде (спроможний):

1. аналізувати і синтезувати досягнення науки права, представлені в українських та іншомовних джерелах щодо відповідальності за порушення грошових зобов'язань
2. розробляти проекти нормативно-правових актів з питань відповідальності за порушення грошових зобов'язань, в тому числі щодо особливостей такої відповідальності у відносинах між суб'єктами господарювання;
3. використовувати в правозастосовній діяльності нормативно-правові акти, що визначають специфіку відповідальності за порушення грошових зобов'язань.

Література: див. до теми 7 лекційних занять

Зміст завдання самостійної роботи

1. Охарактеризувати проблематику застосування штрафних санкцій за порушення грошових зобов'язань.
2. Визначити специфіку адміністративно-господарського штрафу та його співвідношення з штрафними санкціями приватноправового характеру.

Завдання для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

1. Проаналізувати підходи законодавства країн ЄС та США щодо відповідальності за порушення грошових зобов'язань.
2. Визначити проблеми практики застосування законодавства щодо застосування санкцій за правопорушення податкових зобов'язань.

Критерії оцінювання самостійної роботи

У відповідності до визначених критеріїв самостійна робота оцінюється за визначеною силабусом (робочою навчальною програмою) системою. З метою контролю виконання завдань самостійної роботи студенти складають реферати або готують доповіді, які надають на перевірку викладачеві.

Оцінювання				
Пункт оцінки	% підсумкової оцінки		Групове чи індивідуальне оцінювання	Посилання на РН навчальної дисципліни
	денна	заочна		
Лекції	0	0	індивідуальне оцінювання	1-8
Практичні заняття	30	10	індивідуальне оцінювання	1-8
Іспит	70	90	індивідуальне оцінювання	1-8
	100	100		

Шкала оцінювання			
Оцінка	Відсотки	Бали	Опис
A		90-100	відмінно
B		82-89	добре
C		75-81	добре
D		64-74	задовільно
E		60-63	задовільно
Fx		35-59	Незадовільно з можливістю повторного складання
F		1-34	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

ПИТАННЯ ДЛЯ ІСПИТУ / ЗАЛІКУ

1. Економічні властивості грошей та їх реалізація у праві.
2. Юридичні ознаки грошей відмежування від інших засобів обігу.
3. Юридичні властивості грошей.
4. Юридичні теорії про гроші.
5. Приватно-правові засоби забезпечення платіжної сили національної валюти.
6. Публічно-правові засоби забезпечення платіжної сили національної валюти Яким чином гроші стають законним засобом платежу?
7. Принцип номіналізму виконання грошових зобов'язань та винятки з нього.
8. Правовий статус та історія введення гривні в Україні.
9. Фінансовий моніторинг та його правові наслідки.
10. Правові підстави купівлі та продажу іноземної валюти в Україні.
11. Санкції за несвоєчасне зарахування валютної виручки за зовнішньоекономічними контрактами
12. Поняття та зміст грошового зобов'язання.
13. Поняття та значення ціни в договорі.
14. Специфіка грошового зобов'язання у порівнянні з іншими зобов'язаннями.
15. Підстави виникнення грошового зобов'язання.
16. Місце виконання грошових зобов'язань.
17. Види грошових зобов'язань.
18. Проценти як вид грошового зобов'язання. Негативні та позитивні проценти.
19. Неустойка як вид грошового зобов'язання та її види.
20. Порядок нарахування інфляційних втрат за законодавством та договором.

21. Обмеження строку нарахування штрафних санкцій у сфері господарювання. Відмежування від позовної давності.
22. Особливість нарахування пені у господарських відносинах.
23. Поняття та підстави господарсько-адміністративного штрафу як виду грошового зобов'язання.
24. Факторинг, його призначення та зміст відносин сторін.
25. Споживчий кредит як вид грошового зобов'язання.
26. Банківський кредит як вид грошового зобов'язання та його види.
27. Правова природа та види договору страхування.
28. Механізм захисту прав та інтересів позичальника за договором споживчого кредитування.
29. Банківська гарантія як вид грошового зобов'язання та його види.
30. Порядок розрахунків у підрядних відносинах, в тому числі за договором підряду на капітальне будівництво.
31. Правове регулювання попередньої оплати в майнових відносинах України.
32. Визначені строки виконання грошових зобов'язань.
33. Невизначені строки виконання грошових зобов'язань.
34. Строки виконання банками платіжних інструкцій клієнтів.
35. Порядок дострокового виконання грошових зобов'язань.
36. Строки виконання податкових зобов'язань.
37. Способи виконання грошових зобов'язань.
38. Відповідальність за прострочення виконання договірного грошового зобов'язання.
39. Порядок застосування санкцій за несвоєчасне повернення валютної виручки у зовнішньоекономічних відносинах.

40. Порядок застосування санкцій за порушення податкових зобов'язань.
41. Грошове зобов'язання як підстава неплатоспроможності та банкрутства
42. Поняття розрахункових правовідносин як самостійного виду правовідносин.
43. Розмежування передумов та підстав виникнення розрахункових правовідносин.
44. Черговість виконання розрахункових розпоряджень на списання коштів банками при недостатності коштів на рахунку.
45. Черговість задоволення вимог кредиторів у виконавчому провадженні
46. Черговість задоволення вимог кредиторів при банкрутстві
47. Правові підстави та порядок відкриття банківського рахунку
48. Поняття та правова природа договору банківського рахунку.
49. Порівняльна характеристика договору банківського рахунку та договору банківського вкладу.
50. Поняття та призначення овердрафту.
51. Розмежування готівкових та безготівкових способів розрахунків в майнових відносинах.
52. Поняття форм розрахунків. Відмінності у формалізації різних способів розрахунків.
53. Порядок касових операцій в Україні. Обмеження на використання готівки.
54. Документальне оформлення (Форми) готівкових розрахунків в Україні.
55. Поняття безготівкових грошей та безготівкових розрахунків, їх економічні властивості.

56. Суб'єкти розрахункових відносин: паритетні, функціональні та домінуючі.
57. Правова характеристика розрахункових документів, відмежування від поняття платіжних інструментів та цінних паперів.
58. Принципи безготівкових розрахункових правовідносин.
59. Розмежування інструментальних та інтегративних форм безготівкових розрахунків.
60. Поняття та підстави розрахунків за простими платіжними інструкціями.
61. Поняття та підстави розрахунків чеками, відмежування від вексельних розрахунків.
62. Розрахунки за інкасо у порядку примусового списання (стягнення).
63. Розрахунки за інкасо в порядку договірного списання.
64. Джерела правового регулювання вексельних розрахунків, особливість регулювання вексельного зобов'язання в Україні.
65. Загальні властивості вексельного зобов'язання.
66. Реквізити векселів та наслідки їх пропущення.
67. Розмежування простого та переказного векселів.
68. Суб'єкти вексельних розрахунків, їх права та обов'язки.
69. Порядок передачі векселів та правові наслідки цієї дії.
70. Місце платежу за векселем та порядок доміціляції.
71. Порядок платежу за векселем, протест векселів: значення та порядок застосування.
72. Порядок стягнення боргу за несплаченим векселем.
73. Особливість використання векселів в податкових відносинах.
74. Розрахунки в порядку заліку взаємної заборгованості.

75. Акредитив як форма розрахунків та його правова природа. Форми та види акредитивів.
76. Акредитивна угода та механізм акредитивного переказу коштів.
77. Платіжна гарантія як інструмент забезпечення платежів.
78. Поняття та правові підстави міжбанківських розрахунків в Україні

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ 3
НАВЧАЛЬНИЙ КОНТЕНТ 7
Лекція 1. Гроші як економічна та правова категорія.....7
Лекція 2. Поняття, види, порядок виникнення та способи виконання грошових зобов'язань.....22
Лекція 3. Поняття розрахункових правовідносин, передумови та підстави їх виникнення.....35
Лекція 4. Правова організація готівкового способу розрахунків в економіці 53
Лекція 5. Правове регулювання безготівкових розрахунків.....65
Лекція 6. Особливості окремих видів грошових зобов'язань.....84
Лекція 7. Відповідальність за порушення грошових зобов'язань.....107
ПЛАНИ ТА ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ..118
Завдання для самостійної роботи 123
Питання для іспиту / заліку 138

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Олег Петрович Подцерковний

ГРОШОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти усіх форм навчання
Освітня програма підготовки здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра права в Національному університеті «Одеська юридична академія», галузь знань – 08 «Право», спеціальність – 081 «Право»

Електронне видання
Ум-друк. арк. 4,2.
Кафедра господарського права і процесу НУ «ОЮА»